

NVZ bulletin

NEDERLANDSE VERENIGING VAN ZANGPEDAGOGEN

NUMMER 14 • JUNI 2009

www.zangpedagogen.nl

Van de voorzitter Elena Vink

Het einde van het onderwijsjaar in zicht

Deze tijd, de maanden mei en juni, is voor de meeste zangdocenten een periode vol leuke spanning. Op de conservatoria vinden de toelatings-, overgangs- en eindexamens plaats, en vanuit menige privé praktijk worden concerten voor leerlingen georganiseerd.

Op school hangt al een tijdje die speciale 'buzz' in de gangen, er bouwt zich langzaam een spanning op die, als het goed is, op het examen tot ontlasting kan komen. Het is steeds weer afwachten hoe de studenten daarmee omgaan, voor de één is het een feestje, de ander heeft het 't liefst zo snel mogelijk achter de rug.

Van de redactie...

Ook dit keer weer interessante artikelen, waaronder drie boekbesprekingen van recent uitgekomen (of zelfs nog uit te komen) boeken. Verder boeiende onderwerpen als methodiekles bij pop&jazz, het Roy Hart Theatre en larynxfacilitatie. En omdat u nu eenmaal niet overal naartoe kunt gaan, houden de verslagen in dit nummer u op de hoogte van de ontwikkelingen in het buitenland. Vanwege de ALV afgelopen maart traditiegetrouw in het juni nummer ook aandacht voor bestuurlijke zaken. En niet te vergeten de vaste rubrieken als 'Leden in het Land' en de column van Ank Reinders.

Om bestuur en redactie een 'gezicht' te geven, hebben wij in dit nummer een 'smoelenhoek' opgenomen van de huidige bestuurs- en redactieleden. Gewone mensen, zoals u ziet. Ook druk, net als u. Min of meer bij toeval in het bestuur of de redactie terecht gekomen.

Uw gezicht staat er (nog) niet bij. Uw geluid is echter minstens zo belangrijk. En dat geluid willen wij heel graag horen!

Stuur uw kopij en/of reactie daarom naar redactie@zangpedagogen.nl!

Ik geniet er altijd enorm van, de toelatingen die soms vol verrassingen zijn. Wat het niveau ook is, elk toelatingsexamen voelt voor mij als het uitpakken van een cadeautje! Vaak beginnen al tijdens het eerste lied de handen te jeuken om het een en ander te gaan aanpakken.

De eindexamens zijn een verhaal apart. Vier jaar lang bouw je niet alleen aan een stem, ook aan een persoonlijke band, je ziet leerlingen volwassen worden, soms met vallen en opstaan. Het is mooi om te zien en te horen hoe ze, als het goed is, op het examen het beste uit zichzelf halen.

Natuurlijk komt het voor dat het resultaat na die jaren achterblijft bij de verwachtingen. Het is gewoonweg niet altijd in te schatten hoe iemand zich ontwikkelt, ook niet na een propedeuse. Soms zit je met je collega's in een situatie waarin iedereen het er over eens is dat het er wel in zit maar dat het om de een of andere reden niet op gang wil komen.

Bijna alle studenten hechten heel veel waarde aan Het Cijfer. Ik betreur dat. Ze gaan zitten vergelijken bijvoorbeeld. Het cijfer is een gemiddelde van veel aspecten, maar een 7 wordt al gauw als laag gezien. Ik probeer ze altijd een realistisch beeld te geven van wat ze kunnen verwachten, maar je kunt bijvoorbeeld hoog scoren op de musici om je heen of de presentatie en minder op de vocale kwaliteit of andersom, het een brengt het gemiddelde omhoog, het ander haalt het naar beneden. Persoonlijk zou ik liever een cijferlijst geven met cijfers voor verschillende aspecten. Nu word je soms met een zeer teleurgestelde student geconfronteerd.

Tot slot het eindconcert met de privé leerlingen. Deze, in mijn geval soms wat oudere amateurs, genieten onbekommerd, ondanks

het feit dat ze het ook eng vinden om op te treden. Ze hebben vooral plezier, er is niet zo'n prestatiedrang en dat maakt het ook voor de docent meer ontspannen. Er wordt me wel eens gevraagd wat ik leuk vind aan het werken met amateurs. De conservatoriumstudenten zijn adolescenten met de daarbij behorende problematiek, ik communiceer met hen anders dan met de leerlingen thuis die vaak van mijn eigen leeftijd zijn. Met hen kan ik om heel andere dingen lachen!

Op het moment van schrijven nog een paar weken te gaan.... Ik wens mijn collega-pedagogen heel fijne leerlingconcerten toe.

Symposium: De Kinderstem

Dit jaar vindt het NVZ Symposium plaats op zaterdag 3 oktober in het Utrechts Conservatorium, Mariaplaats, Utrecht. Het thema zal zijn 'De Kinderstem'.

Ochtendprogramma:

Lezing over de kinderstem/jeugdstem/muterende stem door een foniater (wordt nog bekend gemaakt); vervolgens de bekende kinderkoördinerende Silvère van Lieshout over kinderkoren in Nederland.

Middagprogramma:

Silvère van Lieshout aan het werk met een ensemble en individuele jonge zangers. Het symposium wordt afgesloten met een forum.

Noteert u deze datum vast in uw agenda, het belooft een interessante dag te worden!

Meer informatie binnenkort op www.zangpedagogen.nl

De geschiedenis van de zangtechniek

een lezing van Marieke Snijders

door Ineke van Doorn

Na de Algemene Leden Vergadering op 21 maart jl. gaf zangeres Marieke Snijders een lezing over de geschiedenis van de zangtechniek. Doel was om enkele methodes te behandelen die momenteel 'hot' zijn en daarbij een link te leggen met het verleden. De lezing van deze middag is een samenvatting van een 3,5 uur durend college dat Marieke regelmatig geeft aan de Universiteit van Utrecht. Het verslag van deze lezing is dus eigenlijk een samenvatting van een samenvatting!

Marieke legt voor ze begint aan ons uit dat ze sinds twee jaar de geschiedenis van de zangtechniek bestudeert. Ze is begonnen bij de Grieken, bestudeerde vervolgens de renaissance en het belcanto om zo bij de moderne tijd aan te komen. De informatie die over het onderwerp beschikbaar is, zit soms vol met tegenstrijdigheden hetgeen verwarring oplevert. Marieke zegt daarom expliciet niet de waarheid te verkondigen maar vooral te vertellen wat zij interessant vindt. Ze begint met een historisch overzicht.

De oude Grieken

Bij de oude Grieken waren zang en muziek onderdeel van de militaire opvoeding. Het ging hierbij om eenstemmige begeleidende zang. Er zijn hierover verder weinig geschriften bewaard gebleven. Van Plato is bekend dat hij ritme en tekst belangrijk vond en dat hij een hekel had aan de melodie. Seneca schreef over het feit dat hij tijdens een wandeling getroffen werd door mooie zang.

Middeleeuwen 600-1500

Ontwikkeling van het Gregoriaans, hierbij verschuift de aandacht van tekst en ritme naar de melodie. Je leest nu ook voor het eerst iets over zangpedagogen. Deze hielden zich bijvoorbeeld bezig met hoe je moet staan en met dat je geen grimassen mocht maken. In 334 wordt in Italië de eerste koor­school opgericht door paus Silvester. De opleiding was bedoeld voor jongetjes en duurde negen jaar. Tekst en zuiverheid (van tekstinterpretatie) werden belangrijk gevonden, de stem moest rond en gelijkmatig klinken.

Ars Nova

Tijdens de Ars Nova (12^e–14^e eeuw) spreekt men voor het eerst over vocale registers:

pectoris - glottoris - capitis. Ook is in deze tijd de seculiere muziek in opkomst met min­strelen en troubadours.

Renaissance

In de vijftiende en zestiende eeuw ontstaat de polyfonie (madrigalen). De vocale pedagogiek is identiek aan die op de koorscholen. De aandacht voor de lyrische expressie van de toon domineert. In tekeningen uit die tijd zie je veel grimassen, misschien gebruikte men in die tijd al een wat nasale klank (in de Canterbury Tales wordt gerefereerd aan een klank 'through the nose'). Gianni Maffei da Solofia schrijft in 1562 een verhandeling over de fysiologische aspecten van de stem. Hij beschrijft onder andere de falsetto als "de stem van een bariton die een sopraan nadoet".

Opera

In 1600 begint de opera op te komen. Het verzet tegen meerstemmigheid voedt het ontstaan van muziek voor solostem. Men wil terug naar meer verstaanbaarheid en zoekt naar de schoonheid en puurheid van de toon. Ook is de zangpedagoog in opkomst. Degene met de beste en/of meeste reclame trekt de meeste leerlingen. Het zingen van de hoogste noot wordt verheerlijkt. Marieke laat ter illustratie een opname horen van Popoli di Tessaglia van Mozart, gezongen door Ludmila Shikhova.

Caccini

In "le Nuove Musiche" beschrijft Caccini (1551-1618) onder andere de meest ideale oefenroutine. Deze bestaat uit het dagelijks oefenen van

- messa di voce (een uur)
- trillers (een uur)
- flexibiliteit (een uur)
- tekstbehandeling (een uur)

Dit alles onder leiding van een zangpedagoog of voor een spiegel.

Silent practice

Zanger/componist Pier Francesco Tosi (ca. 1653–1732) pleit vooral voor verstaanbaarheid. Hij spreekt ook als eerste over het egaliseren van de stem en het zingen met een glimlach. Mocht je vanwege stemproblemen niet kunnen zingen, dan is zijn advies om mentaal te studeren. Dit advies kom je nu bijvoorbeeld ook tegen bij de EVTS methode waar Jo Estill het heeft over 'silent practice'.

Wagner, Beethoven, Verdi

Onder invloed van de muziek van o.a. Wagner, Beethoven en Verdi worden er nieuwe, zwaardere eisen aan de zangstem gesteld. Je leest nu over ademsteun, het verlagen van het strottenhoofd, het heffen van het borstbeen, het tuiten van de lippen en het optrekken van het zachte gehemelte.

Registers

Manuel Garcia (1805-1906) schrijft een zeer belangrijk zangpedagogisch boek waarin hij het onder andere over registers heeft. Hij spreekt van borststem, kopstem en falset. Bij vrouwen noemt hij het middenregister 'falset'. Daarnaast gebruikt hij termen als 'timbre sombre' en 'timbre clair'. Tijdens de ademhaling is het belangrijk om de borst vooruit te houden en de buik naar binnen

Manuel Garcia
inventor of the laryngoscope

te trekken. De inzet wordt gedaan met een glottisslag.

Julius Stockhausen

Het stemonderzoek van Julius Stockhausen (1862-1906), leverde veel fysiologische kennis op die overeenkomt met de kennis die we nu hebben: Het aantal trillingen van de stemplooiën bepaalt de toonhoogte, de wijze van trillen bepaalt de klank.

Mathilde Marchesi (1821-1913)

Mathilde Marchesi was een leerlinge van Garcia. Zij benadrukt het belang van een natuurlijke en ontspannen houding en een

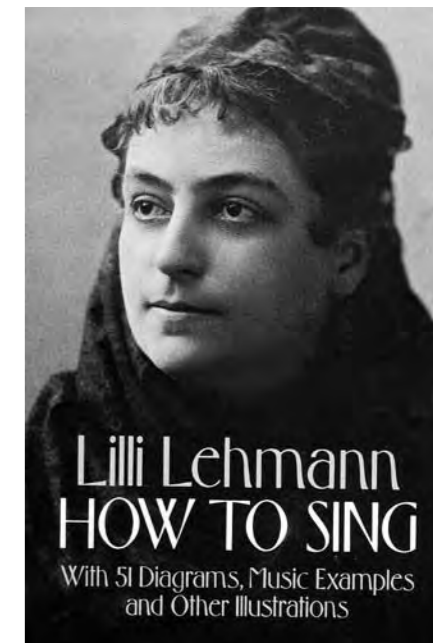
lage adem. Ze is dan ook tegen het dragen van een korset. Ze promoot niet 'het zingen met een glimlach' maar juist het zingen met een open mond. In plaats van uren studie per dag, is haar advies de studie te beperken tot 10 minuten per dag.

Lilli Lehman (1848-1929)

Het beroemde plaatje van het resonerende schedeldak maakt dat Lilli Lehman bij veel zangers nog steeds bekend is. Op het plaatje wordt voor iedere toon aangegeven waar deze in de schedel resonanceert. Lehman ontkent het bestaan van registers niet, maar ze ziet het liefst dat ze afgeschaft worden. Tijdens het inademen moet de buik ingetrokken worden. Verder geeft ze het tegenstrijdige advies veel te studeren maar de stem niet te vermoeien. (Haar boek 'Meine Gesangskunst' is in z'n geheel, in het Engels, op internet te vinden: <http://www.gutenberg.org/etext/19116>).

Moderne tijd: klank

De grote populariteit van de commerciële muziek maakt dat het klankideaal in de twintigste eeuw verschuift. In popmuziek wordt luid gezongen in het modaal register (belten). In rockmuziek wordt met een rauw stemgeluid gezongen en maken zangers gebruik van screams en distortion. Bij kleinkunst en cabaret staat de tekst en de verstaanbaarheid op de voorgrond. Ook maken zangers, in eerste instantie vooral in de musical, gebruik van 'twang'. In het geluidsfragment van 'got the sun in the morning' (1965) gezongen door

broadwayzangeres Ethel Merman is deze klank duidelijk te horen. De voordelen van het gebruik van twang zijn evident, je kunt namelijk zonder microfoon de achterste rijen van de zaal bereiken.

Moderne tijd: trends en leerstijlen

Als nieuwe trend mag gelden dat er tegenwoordig meer en meer wordt lesgegeven vanuit het idee dat 'iedereen kan zingen'. Daarbij hoort dan vaak ook het uitgangspunt dat een goede techniek snel aangeleerd kan worden. Vanuit de zangleerling is de nieuwe vraag ontstaan 'om te klinken als...'. Verder is er opnieuw een verheerlijking van de hoogste noot waar te nemen. Ter illustratie horen we een geluidsfragment gezongen door Kelly Clarkson.

Op methodiekgebied is er een ontwikkeling gaande waarin een duidelijk onderscheid waar te nemen is tussen zogenaamde 'objectieve lesmethodes' en 'imaginaire lesmethodes'. Nieuwe methodes als EVTS, maar vooral ook CVT, spelen op de nieuwe ontwikkelingen in en promoten niet alleen dat iedereen kan zingen, maar ook dat iedereen alles kan zingen. Hoe gaan we daar als zangpedagoog mee om?

EVTS

Het Estill Voice Training System werd ontwikkeld door Jo Estill die zich 'voice scientist' noemt. Haar methode is beschermd en je kunt haar boeken bijvoorbeeld alleen kopen in combinatie met het volgen van een EVTS cursus. Opvallende elementen van haar methode zijn:

- Het werken met effortnumbers (van 1 t/m 10) die de kracht waarmee je iets doet kwantificeert;
- Het inzetten van de valse stemplooiën die ofwel constricted zijn ofwel retracted;
- Het werken met head/neck-anchoring en body anchoring;
- Het inzetten van de ary-epiglottische sphincter om zo gebruik te kunnen maken van de akoestische werking van het strottenklepje (twang);
- Het werken vanuit de 'compulsory figures' de zogenaamde verplichte figuren die elk een handgebaar hebben.

Marieke illustreert dit met het schema uit het EVTS-boek. Ze legt de drie standen van het strottenhoofd uit (neutral, thyroïd tilt, cricoïd tilt) en verklaart in het kort het werken met begrippen als dikke, dunnen en stijve stemplooiën. Het is de bedoeling dat je een paar momenten per dag oefent op deze figuren aan de hand van het schema. De figuren worden vervolgens gecombineerd tot zes 'voice qualities': speech, falsetto, sob, twang, opera en belting.

De voor- en nadelen
Diverse aanwezigen in de zaal zijn bekend met deze methode en maken er gebruik van. Ze vinden dat de methode verhelderend werkt en dat ze het zingen beter begrijpen sinds ze zich in deze methode verdiept hebben. "Je zou eigenlijk met al je leerlingen aan die figuren moeten werken, maar niet iedereen wil het", wordt er opgemerkt. De pop/jazz leerlingen blijken het daarbij minder erg te vinden "om met spiertjes geconfronteerd te worden" dan de klassieke leerlingen. Ook hebben sommige aanwezigen er soms zelf baat bij, men heeft meer volume gekregen en/of kon hoger zingen. Een nadeel kan zijn, wordt opgemerkt, dat "je last van je spieren kan krijgen omdat het nieuw is, maar omdat je zonder ademdruk werkt kan het geen kwaad." Ook de hoge prijs van de cursussen wordt als nadeel genoemd.

CVT
Cathrine Sadolin promoot in haar methode 'Complete Vocal Technique' het idee dat alle vocale geluiden op een gezonde manier te produceren zijn. Haar drie basisprincipes zijn dat je altijd met ademsteun en een open keel zingt, en dat er geen spanning mag zijn in de lippen en kaak. Ze werkt vanuit vier

verschillende vocal modes: neutral, curbing, overdrive, en edge (voorheen belting) en maakt daarbij een duidelijk onderscheid tussen metalige, half-metalige en niet-metalige sounds. Net zoals bij EVTS wordt er precies uitgelegd hoe je deze vocal modes kunt voortbrengen. De methode beschrijft bij iedere mode precies tot hoe hoog je hem kunt toepassen, met welk volume en ook op welke klinkers. De stemkleuren verschillen van de voice qualities die bij EVTS geoefend worden. Bijzonder aan de CVT methode zijn de speciale effecten (bijvoorbeeld distortion, rattle, growl, breaks) die je volgens Sadolin allemaal zonder problemen kunt aanleren. Er zijn zangers en zangpedagogen die heel enthousiast zijn over CVT en er zijn er die er fel op tegen zijn. Zowel CVT als EVTS worden actief gepromoot door hun uitvinders en gebruikers, waarbij Sadolin haar methode ook actief promoot onder logopedisten.

Opnieuw verwarring?

Marieke concludeert dat deze nieuwe methodes geen eenduidige visie geven op bijvoorbeeld het onderwerp 'registers'. CVT heeft het over vijf registers, waaronder het middenregister en voix mixte. EVTS heeft het liever niet over registers. Verder hebben sommige begrippen in elke methode een andere betekenis. Bij CVT refereert het woord 'tilted' aan een bepaalde metalige sound die ontstaat door een 'tilt' in de larynx. Bij EVTS verwijst het woord naar de kanteling van het cricoïd of thyroïd.

Na afloop van de lezing wordt Marieke hartelijk bedankt voor haar heldere lezing. Uiteraard discussiëren we onderling nog even door over alle voor- en nadelen van de nieuwe ontwikkelingen. De conclusie van de middag moge duidelijk zijn: de verwarring, vanwege alle tegenstrijdige informatie waar we als zangpedagogen mee te maken hebben, zal nog wel even voortduren!

Marieke Snijders studeerde zang en piano aan het Utrechts Conservatorium. Als zangeres en pianiste voelt zij zich net zo thuis op een groot poppodium als in voorstellingen in theaters. In muziektheatervoorstellingen speelde zij voor o.a. de Theatercompagnie, Courage en Orkater. Op dit moment zingt ze in de band DASH van Maarten Omstein waarvan de tweede cd Bangalore half juni uitkomt. Als docent zang geeft zij les aan de dirigeeropleiding Licht Vocaal. Daarnaast geeft zij regelmatig colleges, lezingen en seminars over de zangstem.

METHODIEKGROEP

Enkele jaren geleden was er een methodiegroep, dwz een groepje zangdocenten die bij elkaar kwamen om over methodiek te praten. Hierbij werd in alle openheid gesproken over hoe het eraan toe gaat in je praktijk, hoe je het organiseert, waar je behoefte aan hebt, wat voor problemen je tegenkomt, etc. De bijeenkomsten waren bij iemand thuis.

Ik vond dat heel inspirerend. Het zou goed zijn dit oude idee weer eens nieuw leven in te blazen, voor wie daar behoefte aan heeft. Daarom ik stel mijn huis hiervoor open op dinsdag 1 september a.s., om 20.00 uur. Laat even weten als je komt.
Ruth Carasso
Leliegracht 23, Amsterdam
020-6268102/06-21232042

Afscheid van Greet Woltjes en Irma ten Brinke

door Cora Peeters, namens het bestuur

Eerder dit jaar hebben we afscheid genomen van twee van onze bestuursleden. Zowel Greet Woltjes als Irma ten Brinke hadden hun functie ter beschikking gesteld.

Greet Woltjes kwam in 2003 bij het bestuur van de NVZ. Ze werd gevraagd door toenmalig voorzitter Frans Huijts om als contactpersoon te fungeren tussen het bestuur en de redactie van het Bulletin, waar zij al langer deel van uitmaakte. In die tijd is er veel werk verzet samen met Paul Keijzer en Ruth Carasso, die ook deel uitmaakten van het bestuur. De ledenadministratie, waar zij verantwoordelijk voor was, werd met grote precisie bijgehouden. Greet woont en werkt in Apeldoorn waar ze een grote leerlin-

genpraktijk heeft en regelmatig bijzondere operaprojecten organiseert. De door haar afscheid vrijgekomen uurtjes (en dat waren er vele!) komen haar daarbij goed van pas.

Irma ten Brinke is in 2005 in het bestuur gekomen als secretaris, een tijdrovende taak. Haar jaarverslagen waren altijd om door een ringetje te halen. Irma houdt zich nu al enkele jaren intensief bezig met EVTS. Haar meest recente bezigheid, naast haar concert- en leerlingenpraktijk, is een podium creëren

voor studenten om hen een kans te geven ervaring op te doen op het concertpodium.

Het bestuur dankt Greet en Irma heel hartelijk voor hun inzet en voor al het werk dat zij hebben verricht en wenst hun allebei veel succes en plezier in hun loopbaan!

In de Gooi- en Eemlander stond onlangs een column van Peter van Schoten (18), student Nederlands, met als kop: 'Zingen met overslaande stem'. Goed om weer eens te beseffen dat zingen niet voor iedereen een plezier is...

"Aan het zingen met of op school heb ik niets dan nare herinneringen. De muziekles was altijd een kwelling, aangezien we elke les de laatste twintig minuten met de hele klas gingen zingen. Nu vind ik zingen pas leuk als ik meer biertjes drink dan mijn lichaam aankan en dan nog niet. Dus ach en wee, wat heb ik geleden op de middelbare school. Temeer omdat we drie keer in het jaar een officieel cijfer kregen voor onze zangkunsten. We zaten dan in een groepje van vier en de leraar kwam dan aan tafel luisteren hoe goed iedereen zong. Voor mijn playback kunsten kreeg ik elke keer weer keurig een zesje of soms een vijf. Niets aan de hand, totdat de leraar weg was en zo'n figuur uit mijn groepje net iets te hard riep dat ik helemaal niet zong. De volgende keer zong ik wel. Weliswaar niet in de maat en niet de juiste tekst en zonder geluid, maar ik kreeg dan ook een vijfje en geen negen. Ik was al lang blij. Ja, het was een fijne tijd de brugklas, besefte ik het jaar daarop, toen bleek dat we nu twee keer per jaar een liedje voor de microfoon moesten zingen, terwijl de hele klas aandachtig luisterde! Ik heb die dagen uit mijn geheugen verdrongen. Wat ik me nog wel kan herinneren was dat ik

bonuspunten kreeg omdat ik het zo eng vond maar het toch gedaan had (omdat ik anders natuurlijk niet boven een vier uit zou komen!) en dat andere kinderen daar dan boos over werden, omdat zij het ook spannend vonden, de profiteurs. Maar er was niemand uit de hele klas waarbij de angst tijdens het zingen zo duidelijk was als bij mij. Het was te zien aan mijn ogen en te horen aan mijn stem, die ofwel oversloeg, ofwel trilde, ofwel niets deed. Welk cijfer ik voor de vertoning heb gekregen zou ik niet meer weten, ik weet alleen nog dat ik dacht: oké, inpakken en wegwezen, het is voorbij. Maar voorbij was het zeker niet, zo bleek het jaar erop. We moesten nog een treetje hoger gaan. Ditmaal moesten we in heel kleine groepjes zelf een liedje schrijven, bijpassen de muziek vinden en jawel, van alle mogelijke dingen die je met een liedje zou kunnen doen, moesten we het uitgerekend zingen. Het werd opgenomen door de leraar, die van alle liedjes samen een cd zou maken. Totaal zonder inspiratie, zonder interesse en zonder zin (en in mijn geval: met angst) hebben we een of ander gedicht dat mijn zus ooit schreef toen ze tien was op de melodie van Proud Mary geplakt en het liedje gemompeld en gehoest.

Track 4 was een lekker nummertje hoor! We kregen natuurlijk geen goed cijfer, maar ach, wat kon het me ook schelen. Het laatste jaar muziek was voorbij en ik zou tot op de dag van vandaag nooit meer zingen. En na de dag van vandaag trouwens ook niet."

Met toestemming overgenomen uit de Gooi- en Eemlander van 6 maart 2009

Methodiekles pop/jazz

door Ineke van Doorn

Sinds een jaar of tien geef ik methodieklessen aan de zangers van de afdeling pop/jazz aan het Artez Conservatorium te Arnhem. In de tijd dat ik zelf studeerde was er van pop/jazz zangmethodiek nog in het geheel geen sprake. De methodieklessen die ik kreeg, bestonden uit fysiologie en de geschiedenis van de zangmethodiek aan de hand van het welbekende boek van Ary Schipper. Dit boek uit 1950 behandelt uiteraard alleen de tot dan toe bekende ontwikkeling van de klassieke zangmethodiek. Bij Artez ben ik de eerste pop/jazz docent die methodiek zang geeft. Het is dus een 'jong' vak met nog weinig traditie. Ik heb de inhoud in de loop der jaren dan ook zelf moeten ontwikkelen en stel de inhoud nog steeds regelmatig bij.

Niet alleen het lesvak 'methodiek voor pop- en jazzzangers' is jong, hetzelfde geldt voor de praktijk van het lesgeven aan deze doelgroep. Tijdens onze conservatoriumopleiding kregen mijn zangcollega's pop/jazz en ik naast interpretatielessen van zangers 'uit het vak', ook wekelijks technieklessen van een klassiek opgeleide docent. We kregen daarmee geen voorbeeld, en er waren ook geen boeken over, hoe je na je conservatoriumstudie de opgedane kennis kon integreren om te komen tot een op pop- en jazzzangers toegespitste zangmethodiek. Elk van ons combineerde zijn kennis en ervaring op zijn eigen manier en ontwikkelde zo een eigen stijl van lesgeven. Door het volgen van cursussen en workshops in diverse richtingen (Roy Hart, EVTS, CVT, Pahn, Linklater Voice) en bij zangers/pedagogen als Rhiannon, Meribeth Dayme, Bob Stoloff breidt onze pedagogische kennis steeds uit en verdiept deze zich.

Eigenheid

Anders dan op sommige andere conservatoria, hebben we bij Artez-Arnhem als pop/jazz collega's in onderling overleg besloten niet uitsluitend volgens één bepaalde methode te werken. Geen van de methodes is naar ons idee daarvoor geschikt. We werken dus niet uitsluitend volgens het EVTS of CVT model met het bijbehorende vocabulaire, noch volgens enig andere methode. Wel maken we tijdens onze lessen gebruik van ideeën en begrippen uit de diverse methodes. Uiteraard zijn we het als zangcollega's over een aantal belangrijke basale onderwerpen onderling eens. Zo zitten onze opvattingen over zangtechniek elkaar niet in de weg en spreken zij elkaar niet tegen. Maar veel belangrijker nog is onze gedeelde opvatting dat pop- en jazz zangonderwijs vooral moet gaan over het ontwikkelen van eigenheid

naast het ontwikkelen van professionaliteit. Afgezien van het feit dat we geen enkele methode geschikt vinden om binnen het pop- en jazz zangonderwijs als 'rode draad' te fungeren, zou een dergelijke rode draad ook de focus teveel bepalen. Dit ten koste van het ontwikkelen van die eigenheid.

Keuzevrijheid

Het bovenstaande heeft als resultaat dat de studenten bij iedere docent op een andere manier les krijgen. Het centraal stellen van het ontwikkelen van eigenheid stopt uiteraard niet bij de manier waarop je een stuk zingt: net zoals er talloze manieren zijn waarop je een pop- of jazzsong kunt zingen, zijn er talloze manieren om iemand tot zingen te brengen. De ene docent vindt daarbij het fysieke aspect erg belangrijk, de andere focust misschien liever op de adem, een derde werkt liever vanuit interpretatie enzovoort. Omdat de studenten tijdens hun studie gestimuleerd worden om minimaal

één maal van hoofdvakdocent te wisselen, ondervinden ze aan den lijve de diverse benaderingswijzen en stijlen van lesgeven. Wij als docenten, adviseren de studenten in hun docentkeuze en overleggen hierover ook onderling. De studenten hebben respect voor onze verschillende benaderingswijzen, ze waarderen de keuzevrijheid en maken er welbewust gebruik van.

De methodieklessen

Na de voorafgaande inleiding is het tijd om terug te komen op de titel van dit artikel: 'methodiekles pop/jazz'. Als de studenten in hun derde jaar methodiek gaan volgen (in het tweede jaar krijgen ze fysiologie en aanvangsmethodiek) hebben ze hiermee tot dan toe dus vooral op een praktische manier tijdens hun hoofdvaklessen kennis gemaakt. Tijdens de methodieklessen staan ze voor het eerst bewust stil bij wat een zangles allemaal kan inhouden en wat voor kennis en vaardigheden ze daarbij nodig hebben. Een

van de onderwerpen die daarbij aan bod komen, is uiteraard het bespreken van de verschillende zangmethodes. Vooral de laatste jaren gebeurt er nogal wat op dit vlak, dus ik bespeur vrijwel nooit een tekort aan interesse bij de studenten voor dit onderwerp; het levert meestal levendige lessen op met veel discussie.

Is een boek een methode?

Helaas is het aantal uren methodiek zeer beperkt (25 uur). Het is dus niet mogelijk om, naast alle andere onderwerpen die behandeld moeten worden, op alle bestaande methodes zeer diep in te gaan. Ook is het een handicap dat bij het bespreken van de verschillende methodes de focus automatisch komt te liggen op datgene wat is opgeschreven. Vooral de methodes die een naam dragen en waarvan de uitgangspunten te vinden zijn in een goed verkrijgbaar boek, liefst in de moedertaal, zijn duidelijk in het voordeel als het gaat om het krijgen van de aandacht van studenten. Het is dan ook tamelijk lastig om het te hebben over goede werkwijzen die niet zijn beschreven maar die je alleen kunt leren door van de desbetreffende persoon les te nemen. Ook de lesboeken waarin werkwijzen behandeld worden die zichzelf niet als een methode (met een naam) promoten zijn lastiger 'aan de man te brengen' wanneer de beschikbare lestijd beperkt is. Ik denk bijvoorbeeld aan de boeken van Meribeth Dayme (zie vorige Bulletin), de improvisatiemethodes van Michelle Weir en Bob Stoloff of het boek *The Rock-n-Roll Singer's Survival Manual* van Mark Baxter.

Één A4

Voor de laatste drie jaar zijn de studenten erg geïnteresseerd in EVTS en CVT. De laatste is daarbij in het voordeel vanwege het goed verkrijgbare, en in het Nederlands vertaalde, boek. De interesse is naar mijn idee eenvoudig te verklaren doordat beide methodes, in tegenstelling tot de andere genoemde benaderingswijzen, zeer actief gepromoot worden door hun uitvinders en beoefenaars. Ook merk ik dat het gebruikte vocabulaire bij 'niet ingewijden' de onzekerheid opwekt iets te missen (en zangstudenten zijn natuurlijk per definitie onzeker). De laatste, en misschien belangrijkste, reden is waarschijnlijk de volgende. Een student verwoordde zijn interesse aldus: "Het maakt

zingen lekker simpel want het brengt zangtechniek terug tot één A4-tje." Daar ben ik het wel mee eens: beide methodes hebben het zangproces voor velen, waaronder ook veel professionals, inzichtelijk gemaakt.

Voor- en nadelen

De volgende vraag die beantwoord moet worden is natuurlijk of deze inzichtelijke, schematische manier van werken voldoende is om als enig uitgangspunt te dienen voor een zangmethodiek voor pop- en jazzzangers. Want, zoals we allemaal inmiddels weten: "elk voordeel heeft zijn nadeel". De mechanische en aerodynamische principes die ten grondslag liggen aan het produceren van het zanggeluid lijken inderdaad redelijk overzichtelijk te zijn. Vanuit dit standpunt bezien is het ook te rechtvaardigen als je beweert dat 'zingen simpel is' en kun je ook zeker ertoe over gaan de principes op één A4-tje samen te vatten. Maar deze eenvoud heeft als nadeel dat het de neiging heeft een aantal belangrijke zangpedagogische zaken te versluieren. Als methodiekdocente probeer ik bij de studenten dan ook het volgende onder de aandacht te brengen:

1. Zingen is misschien simpel, maar de mensen die het willen leren zijn dat meestal niet;
2. Zingen is meer dan het in praktijk brengen van zangtechniek.

Ad 1. Mensen zijn niet simpel

Als zangpedagoog krijg je met zeer veel verschillende mensen te maken. Ze verschillen niet alleen in achtergrond, intelligentie, ervaring en talent, maar verschillen ook van leerstijl. Sommigen zijn auditief ingesteld, anderen visueel, sommigen benaderen alles graag rationeel, anderen zijn intuïtief ingesteld enzovoort. Om die reden kun je naar mijn idee niet met elke student dezelfde pedagogische weg bewandelen. Ik schrok dan ook toen ik laatst een zangcollega hoorde zeggen dat ze met al haar muziekschoolleerlingen het hele boek van Sadolin (CVT) doorwerkte "omdat het nu eenmaal het enige boek over zang is, dat in het Nederlands is geschreven".

Als je recht wilt doen aan de verscheidenheid van je studenten en als je zowel cognitief met studenten wilt kunnen werken als hun sensomotoriek wilt aanspreken, of ze op emotioneel vlak vrijer maken, dan zul je ook

op al die vlakken methodisch gereedschap tot je beschikking moeten hebben. Werken vanuit één methode, of vanuit één boek zal dan niet volstaan. Zelf ben ik blij zowel fysiologisch goed onderlegd te zijn, alsook ervaring te hebben met diverse -zeer uiteenlopende- methodes. Ik heb deze kennis en ervaring hard nodig wil ik al die verschillende studenten adequaat kunnen onderwijzen.

Ad 2. Zingen is meer dan zangtechniek

Er wordt, ook door pop/jazz-zangpedagogen, nog steeds weinig stil gestaan bij het feit dat zangtechniek binnen jazz- en popstijlen een heel andere rol speelt dan bij het uitvoeren van klassiek en (soms) musical repertoire. Klassieke zangers en musicalzangers worden getraind om een bepaald repertoire op een bepaalde manier uit te kunnen voeren. Ze functioneren binnen een bestaande traditie waarbij er hoge eisen gesteld worden aan de zangtechnische vaardigheden. Pop- en jazzzangers moeten zeker ook hun zangtechnische vaardigheden ontwikkelen, maar dit moet vanaf het begin gebeuren in samenhang met het ontwikkelen van een eigen sound en repertoire (hierboven schreef ik al over het belang van eigenheid). Interpretatie, stijlgevoel, improvisatie, variatie en microfoontechniek zijn ook bij het lesgeven aan beginners belangrijke onderwerpen om te komen tot die 'eigenheid'. Ik verbaas mij altijd wanneer ik (meerdere) klassieke collega's hoor zeggen dat nu ze door EVTS het zingen zoveel beter begrijpen, ze ook aan pop- en jazzzangers les durven te geven.

Methodiek en interpretatie

Het werken vanuit van te voren gedefinieerde klankkwaliteiten, en het hoge volume waarop gezongen wordt (hetgeen ook de manier van ademen beïnvloedt), maken zowel CVT als EVTS voor mij tot methodes gebaseerd op een typisch klassieke traditie. Bovendien behandelen deze methodes slechts hoe je tot een bepaalde klank komt. Dit laatste geldt voor veel zangmethodes: ze gaan over toonproductie, ademcontrole, het vrijmaken van de stem of andere verwante onderwerpen en bieden daartoe allerlei, vaak bruikbare, informatie. Deze informatie wordt echter vrijwel nooit gekoppeld aan een uitvoeringspraktijk en aan het ontwikkelen van een interpretatie. Het is voor zangpedagogen hierdoor lastig om informatie te vinden die verder gaat dan

het leren gebruiken van de zangstem en die zangers kan helpen bij het leren musiceren en interpreteren. Dat methodiek ook voor zangstudenten soms identiek lijkt te zijn aan methodiek voor zangtechniek, heeft niet alleen te maken met het feit dat er veel meer literatuur te vinden is over stemontwikkeling dan over het interpreteren van pop- en jazzrepertoire. Ook het feit dat de studenten zelf nog volop bezig zijn met het ontwikkelen van hun stemmogelijkheden beïnvloedt hun blikveld.

Het doel van methodieklessen

In mijn methodieklessen vind ik het belangrijk bovenstaande visie over te brengen. Maar ik realiseer me ook terdege dat het ontwikkelen van een brede pedagogische kennis langdurig tijd en inzet vergt. Het aantal lessen dat ik als methodiekdocent tot mijn beschikking heb, beperkt het aantal te verwezenlijken doelen. Ook is de tijd en de aandacht die de studenten tijdens hun studie voor dit onderwerp hebben, gelimiteerd. De student zal dus het grootste deel van zijn pedagogische vaardigheden na zijn studie ontwikkelen.

De belangrijkste twee doelen die ik me als methodiekdocente stel zijn dan ook:

1. Het ontwikkelen van voldoende basiskennis

Mag ik mij even voorstellen?(1)

Mijn naam is Coosje van Ramselaar. Sinds de ALV in maart jl. ben ik secretaris van de vereniging en daar ben ik erg blij mee!

Na mijn studie solozang aan het Rotterdams en Amsterdams Conservatorium heb ik een opleiding tot muziektherapeut gevolgd. Daarna ben ik als muziektherapeut in de psychiatrie gaan werken. Hiernaast gaf ik zangles en verzorgde ik optredens.

Vervolgens heb ik er (zo'n 25 jaar geleden alweer..) voor gekozen mij volledig te wijden aan het zingen. Ik heb veel opgetreden met eigen programma's met Franse chansons, musical en operette.

nis zodat de studenten aan de slag kunnen. 2. Het ontwikkelen van een basishouding die erop gericht is de studenten te motiveren zichzelf ook na hun opleiding op dit vlak te blijven ontwikkelen.

Tot die basiskennis en basishouding behoren naar mijn idee:

- Het bewust zijn van de verschillende manieren waarop je een onderwerp kunt benaderen;
- In aansluiting hierop: het kennis hebben van de diverse, reeds bestaande, methodes;
- De aanwezigheid van voldoende fysiologische kennis om de diverse benaderingswijzen en/of methodes in perspectief te kunnen plaatsen;
- Een niet-oordelende houding om op die manier open te blijven staan voor de sterke en de minder sterke kanten die iedere methode heeft. Het lijkt vaak zoveel gemakkelijker om één standpunt in te nemen en te proberen elkaar te overtuigen hoe goed, of hoe slecht een bepaalde benaderingswijze is;
- Het bewust zijn van het feit dat zangmethodiek toegesneden op pop- en jazzzangers nog in de kinderschoenen staat;
- In aansluiting hierop: het open staan voor en het bijhouden van nieuwe ontwikkelingen en zienswijzen;
- Het bewust zijn dat niet iedere methode bij jou als docent zal passen en het bewust zijn dat niet iedere methode bij elke leerling zal werken. Fouten maken mag, niet alleen als student maar ook als docent.

Het meest van al hoop ik dat de methodieklessen er toe bijdragen dat de studenten plezier krijgen (en houden!) in het lesgeven.

Wat betreft de verschillende stijlen: ik ben klassiek opgeleid, heb daarna jazz-lessen genomen en me verdiept in musical en pop. Dit om mijn leerlingen zo breed mogelijk te bedienen: ik kan dan ook zeggen dat mijn lesgeven heel anders is dan toen ik begon! Het lesgeven in alle stijlen vraagt aardig wat flexibiliteit, maar het feit dat ik mijn leerlingen kennis kan laten maken met al deze verschillende stijlen maakt voor mij het lesgeven nog boeiender dan het al was. Naast het lesgeven geef ik incidenteel Bedrijfstrainingen Stemgebruik en Presentatie techniek. Ik ben jarenlang veelvuldig aanwezig geweest bij NVZ symposia, werkbijeenkomsten etc. Daar heb ik veel inspiratie opgedaan, ben ik op de hoogte gebracht van de nieuwste ontwikkelingen op zangtechniek, ben ik aan het denken gezet, heb ik collega's ontmoet etc. Ik kan wel stellen dat ik ontzettend veel aan de NVZ te danken heb! Nu dan een plaatsje in het bestuur. Ik hoop de vereniging te helpen groter te worden, het zangonderwijs in Nederland daardoor nog beter op de kaart te zetten, en te inspireren en geïnspireerd te worden want echt, met elkaar is het veel leuker!

En voor wie het interesseert: ik heb twee meiden van bijna 18, een man, een hond, twee poezen en een ratje, en ik woon in Hoogland (Amersfoort-Noord).

De Stem de Spiegel van de Ziel

het Roy Hart Theatre

door Jolande Geven

Mijn eerste zang-/stemlessen in 1983 kreeg ik van Nanny Marres, logopediste te Nijmegen die volgens de visie van het Roy Hart Theatre werkte. Ik begon met deze lessen omdat ik ging optreden met een band. De lessen waren hard nodig omdat ik na een avond zingen of uitgaan altijd hees was en keelpijn had. In de jaren '80 waren er in Nijmegen nog geen pop of jazz zangers die les gaven. Een logopedist leek mij een goede keus omdat mijn stemgebruik dan zou verbeteren zonder dat ik mij zorgen hoefde te maken over het gevaar dat een zangdocent mij een klassieke klank zou willen aanmeten.

En zo kwam ik in aanraking met het Roy Hart Theatre.

"De stem is de spiegel van de ziel"

"De stem is niet alleen een functie van een anatomische structuur, maar een expressie van de hele persoonlijkheid." Deze uitspraken zijn van Alfred Wolfson. Hij leefde van 1896 tot 1962. Toen hij tijdens WO I in de loopgraven de doodskreten hoorde, werd hij diep getroffen door de klank daarvan. Hij besefte dat de menselijke stem oneindig veel mogelijkheden heeft. Hij begon zijn stem onderzoek en werkte als zangleraar in Berlijn. In 1939 vluchtte hij uit nazi-Duitsland en vestigde hij zich in Londen, waar hij Roy Hart ontmoette met wie hij het onderzoek van de stem voortzette.

Roy Hart werd in 1926 in Zuid-Afrika geboren. Als succesvol acteur ging hij naar Londen omdat hij een beurs had gekregen voor de Royal Academy of Dramatic Art. Daar ontdekte hij dat de rollen die hij speelde slechts verdichtelsels van zijn verbeelding waren en niets met hem zelf te maken hadden. Hij besloot een tijd niet op te treden en aan zichzelf en zijn stem te werken. Pas na 17 jaar hervatte hij zijn carrière o.a. in Eight songs for a Mad King, dat Peter Maxwell-Davies voor hem schreef. Ook Henze en Stockhausen schreven voor hem.

Inmiddels had zich rondom hem en Alfred Wolfson een groep mensen van verschillende nationaliteiten verzameld om zich eveneens met de stem bezig te houden. In 1974 vertrekt de groep naar een oud verwaarloosd kasteel in Frankrijk. Met veel moeite en opoffering verbouwen zij dit zelf en beginnen zij workshops te geven en hun producties voor te bereiden en naar buiten te brengen. Sinds 1979 geven de leden van het Roy Hart Theatre workshops en lessen over de hele wereld.

Eerst de weg naar binnen

'Voordat we met de stem naar buiten gaan is het soms nodig eerst de weg naar binnen te gaan.' Dit is de essentie van de werkwijze van het Roy Hart Theatre. Onze persoonlijkheid heeft vele kanten, we dragen allemaal de oerbeelden in ons. We zijn de heks, de heilige, het monster, de liefdevolle, de gekwetste en veel meer. Als we gedeelten van onze persoonlijkheid afsluiten verkleinen we het stemgeluid. Dat afsluiten doen we in ons lichaam en met ons lichaam. Tijdens de lessen en workshops van het Roy Hart Theatre ga je op zoek naar de verschillende aspecten van je persoonlijkheid om zo de stem te openen.

De werkwijze

Tijdens de lessen wordt er aan de piano gewerkt met onder andere lange klanken, zolang als de adem duurt en wordt de stem zo tot de kern teruggebracht. Er zijn geen woorden, er is geen ritme, deze worden in een later stadium wel gebruikt. Men kan zich heel goed op een aspect van de stem concentreren. Met behulp van verschillende aanwijzingen wordt eraan gewerkt de stem in het lichaam te brengen. Het gaat erom het hoofd met het lichaam te verbinden. Het werken kan plaatsvinden met veel energie en lichaamswerk of juist in stilte met rust en alle mogelijke tussenvormen van beweging en energie.

Men leert heel goed te luisteren naar de eigen stem, te voelen wat er in het lichaam gebeurt en dat samen te brengen, dus gevoel en gehoor te koppelen. Heel belangrijk is ook dat men zich kan laten raken door de eigen stem. Er wordt dus een verbinding gemaakt tussen luisteren, lichaamsgevoel

en emotie. De ontspanning, de opening, de bevrijding wordt onder meer bewerkstelligd door in te gaan op alles wat er in de stem te horen is. Elke trilling, elk kraakje, elke heesheid, elke stembreking heeft een betekenis. Als een trilling én de emotie die aan die trilling ten grondslag ligt, toegelaten worden, komt er een koppeling tussen strottenhoofd, middenrif en bekkengebied.

Er ontstaat dan een ontspannen, open en vol stemgeluid met ademsteun. Er hoeft niets gecontroleerd of tegengehouden te worden.

Wat heb je eraan als zanger?

Voor het Roy Hart Theatre is al het stemgeven zingen. Het feit dat mijn stem, tijdens de lessen en workshops, er mocht zijn met al zijn beperkingen had als effect dat ik na vier Roy Hart lessen niet meer hees ben geworden door verkeerd stemgebruik. Natuurlijk was ik erg gemotiveerd om mijn stemgebruik te willen verbeteren maar juist doordat mijn stem er mocht zijn met al zijn mankementen verdween de druk en verdwenen de heesheid en keelpijn.

Als zanger ervaar je tijdens de lessen de ruimte om onbeperkt stem te mogen geven. Zo leer je ontdekken waar de stem vrij en open is maar ook waar deze vast zit en ontoegankelijk is. Door de Roy Hart methode leer je het oude stempatroon te ontdekken en los te laten waardoor er ruimte komt voor het aanleren van een nieuw stempatroon. Doordat je je stem goed leert kennen is het een goede basis om de zangtechniek in te voegen.

Info : <http://www.roy-hart.com/>
<http://www.myspace.com/royharttheatre>

Klassieke Zangtechniek, een objectieve en praktische benadering

geschreven door Wim Ritzerfeld

Heerlijk, weer zo'n echt handboek in het Nederlands over de, weliswaar klassiek, geschoolde stem. En gelukkig niet zo dik. Het laatste dat ik gelezen heb was de Atlas van de Zangkunst van Ank Reinders uit 1993. Een overigens zeer handzame pocket waarin een breed scala aan onderwerpen de revue passeert.

Nu dus weer een nieuw boek dat niet zozeer als overzicht is bedoeld, maar dat beoogt de weg vrij te maken naar toepassing van de modernste wetenschappelijke inzichten in de dagelijkse lespraktijk. Het eerste doel van dit boek, zoals Wim zelf aangeeft in zijn inleiding, is de presentatie van een aantal belangrijke feiten over de werking van de zangstem. Vervolgens gaat hij nog een stap verder: Hoe kunnen we de stem meetbaar (zichtbaar) maken met hulp van het softwareprogramma VoceVista en hoe kunnen we de zichtbare stem gebruiken als controlemiddel bij het verbeteren van de (klassieke) zangtechniek?

Achter in het boek zijn een aantal praktische bijlagen opgenomen waaronder een uitgebreide en zeer gebruiksvriendelijke handleiding voor het werken met VoceVista inclusief de audioversie van het programma op CD-ROM. Ook een begrippenlijst en handige frequentietabel ontbreken hier niet.

Prettig leesbaar

Wim begint na zijn inleiding met een beknopte omschrijving van wat je kunt zien en meten met behulp van het softwareprogramma VoceVista, een computerprogramma dat de stem zichtbaar maakt op een beeldscherm. Ook worden begrippen behandeld als spectrogram, powerspectrum en electroglotograaf (EGG). Een EGG-sigitaal geeft informatie over het contact tussen de stemplooien. Het valt onmiddellijk op hoe prettig leesbaar Wim schrijft. Dat komt goed van pas tijdens de behandeling van minder toegankelijke onderwerpen als geluid en akoestiek van de stemweg (hoofdstuk 7). Nu komen we alles te weten over grondtonen, boventonen, formanten en loodst hij ons op voortreffelijke wijze door klinkerleer en zangersformant. Tekst wordt hier afgewisseld met eenvoudige opdrachten die het mogelijk maken om de behandelde stof aan de hand van de eigen stem in VoceVista te illustreren.

Maar ook hoofdstuk 6 over 'mechanica' mag er zijn: heldere taal, duidelijke tekeningen, goede begripsomschrijvingen.

Bij het verhaal over de adem-stemrelatie wel een kanttekening. Hij gaat er voetstoots vanuit dat er eerst ademdruk is en dat de stemplooien daarop reageren. Dat is niet zo vanzelfsprekend als het lijkt: binnen EVT (Es-

till Voice Training) denkt men daar bijvoorbeeld heel anders over. De stem is volgens EVT de klep die bepaalt wat de adem doet en alles wat in de buik gebeurt is een reactie op wat de stemplooien aan ondersteuning nodig hebben. Volgens de Coblenzer methode stelt de stem zich in op grond van het mentale voornemen en reageert de adem(druk) hier vervolgens op.

Vanaf hoofdstuk 8 duikt hij in de klassieke methodiek, voor velen bekend terrein. Hij definieert een aantal belangrijke kenmerken van de klassieke zanginstelling en onderzoekt met ons hoe dit 'klankideaal' er met VoceVista uitziet. Natuurlijk voegt dat iets toe, zeker als je met behulp van het zichtbare resultaat direct kunt corrigeren, de zogenaamde biofeedback.

Vernieuwend

Echt vernieuwend is het hoofdstuk over resonansstrategieën. Daarover is in 2008 een nieuw boek van Donald Gray Miller verschenen, getiteld 'Resonance in Singing', dat ook in dit Bulletin wordt besproken. Wim Ritzerfeld heeft bij Donald Miller zang gestudeerd en samen met Don meerdere wetenschappelijke artikelen gepubliceerd (zie ook het interview met Wim in Bulletin nummer 13 van februari '09). Interessant maar misschien wel minder toegankelijk voor degenen die nog niet eerder met een softwareprogramma voor de stem hebben gewerkt. Ook in dit hoofdstuk gaat de ontdekkingsreis door de eigen stem met behulp van heldere oefeningen die in VoceVista kunnen worden uitgevoerd. Wim eindigt het hoofdstuk met een beknopt overzicht van alle behandelde resonansstrategieën. In de boekbespreking van Miller worden een aantal voorbeelden besproken.

Hoofdstuk 13 gaat over de meetbaarheid van het vibrato, dat bij mijn weten hier voor het eerst wordt gedemonstreerd en dus met recht een primeur genoemd mag worden! Het hoofdstuk over houding houdt Ritzerfeld gelukkig kort, want het voegt niet echt nieuwe informatie toe.

Het is jammer dat Wim nergens verwijst naar vergelijkbare softwareprogramma's en literatuur over niet-klassiek stemgebruik. De Think Voice International, de instelling die het werk van Jo Estill promoot (Estill Voice Training), werkt al jaren met Voiceprint, een softwareprogramma met vergelijkbare mogelijkheden en gebouwd door dezelfde

programmeur Richard Horne (www.trainmy-voice.com).

Conclusie

Dit boek van Ritzerfeld is zeer welkom vanwege zijn grote toegankelijkheid tot materie waarover steeds meer bekend is maar waar de meeste zangers en zangpedagogen nog niet goed de weg in weten.

Het zou een mooie aanvulling zijn als er een Nederlandstalig handboek verschijnt waarin ook niet-klassieke stemklanken worden besproken en zichtbaar gemaakt. Misschien is dit een taak voor Stichting Stem en Techniek?

Hanny van Lankeren studeerde Biologie aan de Vrije Universiteit en Klassieke Zang aan het Conservatorium in Groningen.

Ze heeft een zanglespraktijk in Wageningen en doet -gecoached door Don Miller- onderzoek aan de vrouwelijke tenorstem. Resultaten van een pilot study zal ze eind augustus in Dresden presenteren tijdens de Pan European Voice Conference. Website: www.zingenzienehoren.nl

Abstract te vinden door op onderstaande link te klikken:

<http://pevoc8.abstract-management.de/program/index.php?action=papers&ID=12612&conViewSession=314&do=open&amsysID=8a26b14462fc4fe368624392fad2ba0>

1982: Voiceclasses in de VS

door Ank Reinders

Met twee Amerikaanse musici, een organist met een erg Nederlandse achternaam maar al sinds drie generaties Amerikaans staatsburger, en een rasechte Amerikaanse pianist, reisde ik voor de vierde maal door Michigan en Illinois. De eerste collega was behalve organist ook decaan van de muzikafaculteit van een college in Jacksonville, Illinois.

Mijn begeleiders en ik logeerden onderweg bij particulieren in een deelgemeente van Chicago, 'Lagrange'. Om duistere redenen is die naam in mijn geheugen gegrift. Mijn logies was lawaaiig: de trein reed hoog aan mijn venster voorbij, lang voordat in Nederland de 'lightrail' in gebruik genomen was en lang voordat je in Japan per zwevende trein, de luxe 'Shinkansen' voorzien van kannen hete thee van Tokyo naar Osaka kon glijden, dwars tussen de rotsige bergen met theeplantages door.

Ter zake. Ik doceerde als gast op een heel kleine universiteit, met een héél klein music department. Begeleid door een docente werd er een meisje naar de vleugel gebracht. Naast haar, haar hond, een kanjer, groot als een opgroeiend kalf. Een lange lijn sleepte losjes over de grond. De hond ademde met veel geluid in en uit en keek dreigend in mijn richting. Het meisje had geen muziek bij zich. Ze was blind.

Enigszins geïntimideerd schuifelde ik het trapje op in haar richting. Nog voor ik haar kon begroeten zei ze: "Please, don't put your hands on me, Kazan wouldn't allow it". Nu houd ik van katten en honden, ben zelden bang, zelfs niet als ze me op onsympathieke wijze begroeten, maar bij dit exemplaar liepen de rillingen mij toch echt over de rug. Hij kneep zijn ogen gemeen tot spleetjes, lichte zijn bovenlip een millimeter op en gromd iets wat in mijn oren klonk als "Wáág 't eens!". Hevig ontdaan piepte ik: "What are you going to sing for us?"

Het meisje heeft iets gezongen, ik weet niet meer wat, ik weet niet meer hoe. Ik deed een voorzichtige stap in haar richting - hond weer grommen - en schijn iets aardigs gezegd te hebben. In een openbare les begin ik altijd positief en bemoedigend, dat zal mijn redding zijn geweest. Vaag herinner ik mij

dat ik over de articulatie van vocalen heb gepraat.

"Can I touch your face?", vroeg het meisje toen, en ik liet haar - met mijn ogen strak op het beest gericht en klaar om boven op de vleugel een veilig heenkomen te zoeken - voelen hoe ik mijn lippen gerond houd, bijvoorbeeld bij een laag klinkend woord met een /i/ -klank als in 'these'.

Tot mijn grote opluchting zei het meisje vervolgens: "He can stand you". Het kalf ontspande zich en begon vreedzaam maar luid te snurken. Het volgende lied klonk als sopraan met faux bourdon.

"You are the best teacher we ever had", zei het meisje later opgetogen. En, met een knik van verstandhouding naar Kazan: "He loves you".

Schubert und die Musik der Moderne

Een verslag van jurylid Meinard Kraak

Voor de zevende keer sinds 1992 vond van 4 tot 13 februari jl. het Internationale Wettbewerb plaats, waar ook duo's viool/piano en strijkkwartetten konden meedingen. De werken van Schubert, gecombineerd met moderne(re) tot hedendaagse composities: een interessant thema dat een flinke dosis nieuwsgierigheid, moed en speurzin vereist.

Aanvankelijk hadden zich bij de sluiting van de inschrijvingsdatum in oktober 60 liedduo's aangemeld uit 18 landen (geen deelnemers uit Nederland...). In januari waren het er nog 49 en uiteindelijk bleken er 37 ter plekke te verschijnen. Het klimaat was er de oorzaak van dat Graz (sneeuw en mist op sommige vliegvelden) door sommigen niet op tijd kon worden bereikt. Daarnaast komt het bij ieder concours voor dat kandidaten op het laatste moment afzeggen wegens ziekte en/of omdat zij zich niet voldoende voorbereid voelen om zich te presenteren.

In de jaren '90 was ik hier al eens jurylid geweest. Er bleek veel veranderd. Het geheel vond plaats in een gloednieuw gebouw, de Mumuth [Musik und Musiktheater], futuristisch van architectuur, dat twee weken later officieel zouden worden geopend met een voorstelling van de Zaubrerflöte door studenten van de Hochschule. Een multifunctioneel gebouw, met kantoren, leskamers en een zaal, helemaal zwart met aan de wanden vreemde platte voorwerpen om de akoestiek te reguleren. Het contrast met de omgeving is op zijn minst opvallend. Graz is een barokke, solide 'Gross-Stadt' met allure, ruime pleinen en magnifiek onderhouden gebouwen. Het Operagebouw uit 1899 oogt imposant en vormt een traditioneel tegenwicht met het nieuwe Kunsthaus uit 2006, dat als een reusachtige slak (?) of schelp (?) aan de overkant van de rivier de Mur ligt die de stad doorkruist. Het straatbeeld geeft de indruk van enkele decennia geleden: veel bontmantels, geen hoofdhoekjes en weinig donkere medemensen.

Het concours was uitstekend georganiseerd, juryleden ondergebracht in een comfortabel hotel, deelnemers bij gastgezinnen. De hele stad leek erbij betrokken; in de officiële ge-

bouwen waren ontvangsten met veel toespraken, waarna drankjes en streekgerechten werden geserveerd.

De jury werd voorgezeten door de sopraan Christine Whittlesey, lerares aan de Hochschule Graz en bestond verder uit de pianist Axel Bauni, o.a. docent aan de Hochschule in Berlijn en deskundige op het gebied van hedendaagse muziek, Irwin Gage, liedbegeleider en groot Schubertkenner, Peter Hagmann, musicoloog/ journalist en bekend criticus uit Zürich, Markus Hinterhäuser, pianist en Konzertdirektor van de Salzburger Festspiele, Elisabeth von Magnus, mezzosopraan, bekend van opnamen van barok tot hedendaags repertoire, Scot Weir, tenor en zangdocent aan de Hochschule in Berlijn en Zürich, en ondergetekende.

Afwijkend van wat ik tot nu toe in competities had meegemaakt moesten de kandidaten een programma samenstellen van 55 minuten, onderverdeeld in 1^e ronde (15 min.), 2^e en 3^e ronde (beide 20 min.). In feite dus drie totaal VERSCHILLENDE programma's, die al bij de inschrijving in oktober jl. moesten worden ingeleverd (!). De organisatie gaat er vanuit dat deelnemers zich al lange tijd bezighouden met beide categorieën. Vroegtijdig wordt een voor alle stemtypes uitgebreide repertoirelijst via brochures en op internet bekend gemaakt, waaruit gekozen kan worden. Bovendien is een duo verplicht in de eerste ronde een hedendaags werk uit te voeren (tijdsduur 3-6 min.) Deze stukken waren:
voor sopraan: Otfried Büsing uit 'Carissima amica' (5 Gesänge nach Briefteilen von W.A.Mozart) of Giacinto Scelsi: het lied 'Perdus';
voor mezzo/alt: John Harbison uit de 'Mottetti di Montale';
voor tenor: Hans Werner Henze uit Three

Auden Songs;
voor bariton/bas: Alexander Wagendristel uit 'wir dachten an Händel, aber er verstarb im Schaffensrausch'.

Ik vond deze stukken interessant, veeleisend, lastig van intonatie en met een (voor sommige stemmen te) grote omvang. Als je gedurende de vier dagen van de eerste ronde al deze stukken enkele keren hoort, krijg je een goed idee of de uitvoerenden er iets van maken of alleen 'overleven' en zoveel mogelijk de juiste noten zingen/spelen. Qua interpretatie kon men zich heel goed uitleven. Helaas was niet iedereen hiertoe in staat... Het moge duidelijk zijn dat het deelnemen aan deze wedstrijd een grote opgave is. Wat mij als 'senior' van onze groep opviel, was dat de jonge mensen meer affiniteit bleken te hebben met de 'moderneren' dan met Schubert. Ook had ik de indruk dat weinig duo's hadden gekozen uit zijn latere banden. Er waren te veel Zwerge, Gretchens, Junge Nonnen en Rastlose Liebes en Nächtlche Träume....

Met mijn vriend Irwin Gage maakte ik aan het eind van de dag de balans op om te zien hoeveel echte 'Schubert momenten' we hadden meegemaakt. Het waren er bitter weinig!
Op de eerste dag zong de Duitse bariton Tobias Berndt met aan de vleugel Alexander Fleischer het lied 'Dass sie hier gewesen'. Dat was een belevenis, daar was iedereen het over eens. De zanger werd helaas ziek en heeft zich moeten terugtrekken. Bij het toekennen van de prijzen viel hem uiteindelijk wel de extra prijs voor de beste vertolking van een lied van Schubert ten deel.

Met een slotconcert door alle prijswinnaars in de grote Stefaniensaal (het concertge-

bouw van Graz) werd het Concours vrijdag 13 februari besloten. Hier speelden ook de winnende vioolduo's (geen eerste prijs uitgereikt...) en de strijkkwartetten. Ik vond hun niveau hoger dan dat van de zangduo's en bleef bij mijn mening dat onze winnaars weliswaar de hoogste punten behaalden, maar niet het niveau van echte prijswinnaars.

Eerste prijs (9.000 euro) : Tomasz Wija (bariton/Polen) met Henriques dos Santos (Portugal)
Tweede prijs (6.500 euro): Martina Hetzenauer (Oostenr./sopraan) met Edtith Bradenbrink (DI.)
Derde prijs (4.500 euro): Katharina Perscicke (Duitsland/sopr.) met Pauliina Tukainen (Finl.)
Zij kregen ook de prijs (2.500 euro) voor de beste vertolking van een hedendaags werk, de liederencyclus Four Leino Songs van Kaija Saariaho.

Op de website www.kug.ac.at/schubert vindt u alle informatie.

Mag ik mij even voorstellen?(2)

Petronella Palm, bestuurslid belast met de ledenadministratie
Na vele jaren buitenland ben ik weer terug in Nederland. Niets zo interessant en enerverend als de combinatie van reizen en optreden. Ik heb het geluk gehad veel van beide te mogen doen. Na de afronding van mijn opleiding zangpedagogiek aan de Muziek Pedagogische Academie te Leeuwarden verliet ik het vlakke land om in New York mijn studie voort te zetten aan de Juilliard School of Music en de Mannes College of Music. Vervolgens kreeg ik de kans te mogen optreden in opera en oratoria in diverse landen, en werd ik uitgenodigd mee te werken aan liedrecitals in het Lincoln Center, de Carnegie Hall, en de Bunka Kaikan in Tokio. Toen ik in de gelegenheid werd gesteld mee te doen aan de Off-Broadway musical shows 'On the Twentieth Century', en 'Beauty and the Beast' heb ik die kans direct gegrepen!

Naast mijn optredens ben ik altijd actief geweest als zangpedagoog. Als docent zang was ik verbonden aan het conservatorium van de Universiteit van Florida en aan het Manhattanville College te New York. Zingen is een heerlijke holistische bezigheid en als pedagoog vind ik het allerbelangrijkste dat zingen een positieve bijdrage levert aan het welbevinden van de leerling. Daarbij houd ik me intensief bezig met de vraag hoe in de zangpedagogiek de wisselwerking klassiek/niet-klassiek het beste tot stand kan komen en het meest optimaal kan functioneren.

In de praktijk heb ik bij de NATS, de Amerikaanse zustervereniging van de NVZ, onderzocht hoe belangrijk en bemoedigend het is om als collega-zangpedagogen eerlijk met elkaar te communiceren en je gezamenlijk in te zetten voor de optimalisering van de zangpedagogiek. Daarom vind ik het een eer om binnen het NVZ bestuur Greet's functie te mogen overnemen. Ik wil de vereniging danken voor deze uitnodiging, en zie ernaar uit mijn bijdrage te leveren aan een inspirerende en optimale samenwerking binnen de organisatie.

Opmerkelijk

Op 6 maart jl. zond de VPRO in 'Het uur van de wolf' een documentaire uit over de familie Pondman. Na de uitzending vroeg de VPRO onze voorzitter Elena Vink om een reactie. Hieronder de brief van Elena zoals die op 21 maart jl. in de VPRO Gids heeft gestaan.

"De uitzending over de familie Pondman in 'Het uur van de wolf' hebben wij met groeiende verbijstering bekeken. Omdat er geen commentaar bij deze reportage wordt gegeven is het aan de kijker zich een oordeel te vormen over wat er in dit gezin gebeurt. Er zullen zeker kijkers zijn geweest die niet weten hoe vocaal onderwijs eruit ziet en daarom willen we graag op deze uitzending reageren. Behalve dat het hier een karikatuur betreft van wat klassiek zingen inhoudt, worden deze stemmen kapot gemaakt. Deze manier van werken is funest voor een jonge stem, ze zingen veel te zwaar repertoire met een heel foute techniek. Daar komt nog bij dan Frank Pondman zijn

kinderen het idee geeft dat ze een grote carrière gaan maken, en dat is volledig irreal. Echt helemaal niemand zit op dit soort zingen te wachten. We kunnen ons bovendien niet aan de indruk onttrekken dat meneer Pondman een psychische terreur op zijn kinderen uitoefent en maken ons zorgen over de toekomst van deze kinderen.

Namens het bestuur van de NVZ, de Nederlandse vereniging van zangpedagogen, de voorzitter, Elena Vink"

Voor degenen die de uitzending hebben gemist: op internet is hier nog een en ander over te vinden.

Resonance in Singing Voice Building through Acoustic Feedback

geschreven door Donald Gray Miller, PhD

'Resonance in Singing' heeft uitstekende recensies gekregen in Verenigde Staten* en is ook in Nederland enthousiast ontvangen. Het meest vernieuwende aan dit boek is dat het onderzoeksmateriaal waaraan de auteur zijn wetenschappelijke inzichten ontleent, direct toegankelijk is voor de lezer. Al het geluidsmateriaal, waaronder een aantal fragmenten uit historische zangopnamen zijn te beluisteren en te bekijken via de bijgeleverde CD-ROM met daarop een volledige versie van het softwareprogramma VoceVista-Pro voor de professional.

Over de auteur

Donald Miller studeerde aan de Yale University School of Music in de Verenigde Staten. Na zijn vervolgoopleiding als operazanger in Milaan en Berlijn die uitmondde in een engagement in Wenen, combineerde hij zijn werk als zangpedagoog aan de Syracuse University met het zingen van hoofdrollen in diverse operaproducties gedurende meer dan 20 jaar.

Tijdens de zeventiger jaren groeide zijn belangstelling voor de stemwetenschap en raakte hij betrokken bij stemonderzoek in Groningen waar hij samenwerkte hij met Harm K. Schutte en Jan-Willem van den Berg. In 1987 vestigde hij zich in Roden. Sindsdien schrijft hij regelmatig wetenschappelijke publicaties die onder andere in het jaar 2000 geleid hebben tot een proefschrift over stemregisters ter verkrijging van de doctorsgraad.

Een van zijn belangrijkste bijdragen is de ontwikkeling geweest van het softwareprogramma VoceVista dat in 1996 voor het eerst werd geïntroduceerd. Met dit programma was het ineens mogelijk om de stem zichtbaar maken op de pc. Het programma is nog verder geperfectioneerd, met name wat betreft toegankelijkheid en gebruiksvriendelijkheid. Het wordt nu in Europa en VS toegepast in stemlaboratoria en bij diverse zangopleidingen.

Hoe is het boek opgezet?

Een belangrijk deel van de informatie is te vinden op de CD-ROM waarmee je ook VoceVistaPro kunt installeren op je computer. Dit programma is ook nodig als je metingen

cover Resonance in Singing

wilt doen aan de mate van stemplooi-sluiting met behulp van een ElectroGlottograaf (EGG). Een handzame versie van dit apparaat is ook bij Donald Miller verkrijgbaar (www.voiceinsideview.com).

Het feitelijke boek begint met een inleiding door Scott McCoy die recentelijk zelf ook een geweldig bruikbaar boek heeft gepubliceerd onder de titel: 'Your Voice: An Inside View' (Princeton, USA. Inside View Press, 2008). Alle up-to-date kennis over de stem op overzichtelijke wijze staat hier verzameld in zeer toegankelijk Engels. Ook hier is een CD-ROM bijgeleverd met prachtige illustraties, geluidsvoorbeelden, korte video's en aanvullende tekst. Dit boek kan evenals het boek van Wim Ritzerfeld over Klassieke Zangtechniek (zie verderop een boekbespreking in het Bulletin) als voorstudie worden geraadpleegd om vertrouwd te raken met de basale terminologie van de akoestiek van het aanzetstuk en van wat je ziet op het

computerscherm met VoceVista.

De volgende paragraaf gaat over hoe het boek kan worden bestudeerd en gelezen. Vooral niet vooraan beginnen en dan maar doorploeteren, maar kijk eerst naar wat je het meest interesseert. Ieder hoofdstuk is zelfstandig te lezen. Maar het meest lonend is om steeds opnieuw met behulp van VoceVista signalen te onderzoeken aan de hand van de eigen stem, ook kwantitatieve bepalingen niet uit de weg te gaan en de betrouwbaarheid van de metingen te blijven controleren. Om de lezer te prikkelen en uit te dagen zelf aan het werk te gaan met de stem eindigt ieder hoofdstuk met een aantal opdrachten.

Pavarotti vs Domingo

Hoofdstuk 1 begint met een verhaal over the "King of the high C's" de onlangs overleden operatenor Luciano Pavarotti. Vergelijking van powerspectra van opnames van Pavarotti en Placido Domingo in VoceVista laat zien dat deze tenoren heel verschillende resonansstrategieën gebruiken tijdens het zingen van hun hoge noten. Onafhankelijk van de vocaal slaagt Pavarotti erin om de 2^e formant zeer nauwkeurig af te stemmen op de 3^e of 4^e harmonische waardoor de meeste energie zich bevindt in een frequentiegebied rond de 1500 Herz. Daarentegen maakt Domingo vooral gebruik van zijn zangersformant om boventonen rond de 2500 Herz flink in intensiteit te laten toenemen.

In hoofdstuk 2 worden de belangrijkste signalen besproken die met VoceVista te zien zijn. In hoofdstuk 3 en 4 komen begrippen

aan bod als grondtoon en harmonischen, klinkerformanten en zangersformant. Bewaard met al deze achtergrondkennis kan de lezer dan zelf aan de slag.

In hoofdstuk 5 kun je uitvinden hoe je formanten op de meest betrouwbare manier kunt meten. Bepaling en interpretatie van EGG-signalen wordt ook uitgebreid besproken.

Alvorens over te gaan tot de praktijk meent Don nogmaals - en terecht - in hoofdstuk 6 een navigatiekaart te moeten presenteren over hoe je je weg kunt vinden.

Wat gaan we bestuderen?

De relatie tussen grondtoonfrequentie en formanten (lees: resonanties van de stemweg) kan in detail worden onderzocht. De EGG-signalen geven ons informatie over het trillingspatroon van de stemplooiën inclusief hoe ze sluiten en hoelang ze gesloten zijn binnen een enkele trillingscyclus. We kunnen deze metingen in verschillende delen van het stembereik doen. Hier geeft Miller een schematisch overzicht van registers en bijbehorende kwaliteiten van de vrouwenstem en ook een tweede schema voor registers die kunnen worden onderscheiden in de mannenstem. In de daarop volgende hoofdstukken worden karakteristieke kwaliteiten die in deze registers voorkomen met VoceVista bekeken.

Zelf toepassen

In hoofdstuk 12 getiteld: 'Practical Formant Tuning' is er dan weer ruimte om vooral zelf te gaan onderzoeken hoe de verworven kennis in het zingen kan worden toegepast. Brian Gill zegt het in zijn review zo: "Hang on to your formants (or at least tune them). It is a thrilling ride!" (Journal of the New York Singing Teachers Association, March/ April 2009).

Naast het voorbeeld van de heldentenen is er nog een tweede, interessant voorbeeld van 'formant tuning' die ook in de eigen stem kan worden gedemonstreerd. Wat veranderen klassiek getrainde sopranen tijdens de tweede (hoge) passaggio aan hun resonansstrategie? Voor open klinkers, zoals [a] is de dominante strategie in de middenstem die waarbij de tweede formant (F2) de 2^e of 3^e harmonische (H2, H3) volgt. Voor een gesloten klinker zoals de [i] is dit in de middenstem een afstemming van de eerste formant F1 op grondtoon H1, de zogenaamde

F1 H2 tuning. Deze strategie van de [i] vocaal wordt rond de E2 (659 Hz) een must voor alle klinkers, ook de [a], teneinde de ronde, klassieke klank te behouden. Doet een sopraan dat niet maar blijft ze met F2 H2 volgen dan klinkt de stem niet klassiek warm, maar licht zoals in de kwaliteit legit (musical).

Er is nog een andere tuning noodzakelijk tijdens deze 2e passaggio. De vocaal [i] met haar lage eerste formantfrequentie (300-400 Hz) dient een beetje te verkleuren naar een klinker met een hogere F1 zoals de [a] wil F1 daadwerkelijk het spoor van de steeds hogere H1 kunnen volgen.

Moeilijk te volgen? Probeer het uit met je eigen stem en kijk in VoceVista welke harmonische in het powerspectrum het meeste piekt. Of sla het boek van Wim Ritzerfeld op voor een beschrijving in het Nederlands...

In het nawoord reflecteert Miller op de mogelijkheden om deze nieuwe technologische ontwikkelingen te integreren in het zangonderwijs. Dit is overigens ook het hoofdthema van de 2-jaarlijkse Conferentie van Stemwetenschappers de PEVOC8 die eind augustus zal plaatsvinden in Dresden.

Hij besluit het boek, dat van kaft tot kaft uit minder dan 150 bladzijden bestaat, met een complete lijst van definities van alle termen die in het boek voorkomen en een handige frequentietabel.

Missie geslaagd

'Resonance in Singing' bevat een schat aan informatie, zorgvuldig geformuleerd en opgebouwd waarmee de leergierige lezer een hele tijd vooruit kan. Als aanvulling op de traditionele audiofeedback biedt het VoceVista programma de mogelijkheid om direct een objectieve, visuele feedback in de leskamer te introduceren. Dit is overigens al geruime tijd standaardpraktijk in het Estill Voice Training onderwijs waarbij de figuren worden aangeleerd met behulp van het software programma Voiceprint.

In zijn voorwoord schrijft Miller: "...The aim of this book is to illuminate some of the important phenomena that are now, thanks to generally available technology, open to objective description, and to bring these phenomena within the reach of a commonly shared language..."

Ik meen dat hij met dit boek in deze ambitieuze klinkende en tegelijkertijd zeer urgente missie is geslaagd. Maar het wezenlijk ef-

fect op de 'singing community' is afhankelijk van of de informatie hen ook werkelijk bereikt. Een oproep dus om het boek te gaan lezen en VoceVista te gaan gebruiken in de lespraktijk!

* zie *New Jersey: Inside View Press, 2008* info@voiceinsideview.com

Naar aanleiding van het artikel van logopediste Sandra Roosenburg over het BeatBelly krukje (vorig Bulletin) ontstond de volgende mailcorrespondentie:

Hallo, Sandra!!

Het BeatBelly-krukje doet me denken aan het Klashorstkussentje uit de 80-er jaren. Dáár moest iedereen op zitten, de violist, de fluitist, de koorzanger tijdens repetitie; bestaat het nog? Groet! Ank (Reinders, red.)

Ha Ank,

Dank voor je reactie! Ik weet niet of het nog bestaat. Volgens mij is het idee van het Klashorstkussentje inmiddels wel geïntegreerd in ergonomisch ontworpen stoelen van allerlei aard. Het BeatBelly krukje is in zoverre anders, dat het een balanceer- en oefenkrukje is om bepaalde spiergroepen en pezen mee te versterken. Je kunt er dus spieren mee trainen, maar ook een bepaalde tonus en eunomie op ervaren. Dit heeft weliswaar een kortdurend effect, maar je kunt op deze manier wel ervaren hoe het is om wat meer alert, met een wat hogere tonus, en balancerend te zingen. Het middenrif blijft daardoor wat lager dan tijdens gewoon staan en zitten, maar fixeert niet. Het Klashorstkussentje geeft tijdens de duur dat je erop zit een verbeterde oprichting en balans in het lichaam. Bij het BeatBelly krukje blijft je lichaam wat meer in beweging, waardoor de spieren en pezen wat meer geprikkeld blijven. Beide middelen zijn evenals alle andere attributen helpend, al was het alleen maar om mensen even uit hun gewone patroon van zingen te halen zonder al te analytisch/technische aanwijzingen. Sandra R

Wie zitten er toch achter al die namen in de ledenlijst van de NVZ? Sommige leden kom je wel eens tegen in het vak of op bijeenkomsten van de NVZ, van andere heb je geen idee wie het zijn. En gezien de reisafstand tot het midden van het land, waar toch de meeste NVZ bijeenkomsten worden gehouden, kun je je ook goed voorstellen dat een deel van de leden niet elke keer 'acte de présence' geeft. In de vorige Bulletins waren Groningen en Limburg aan de beurt, dit keer prikten we een naam uit Zeeland.

Rob van der Meulen

Naam: Rob van der Meule

Woonplaats: Oost-Souburg (Zeeland)

Leeftijd: 46 jaar

NVZ-lid sinds: januari 2003

Opleiding: Solozang klassiek: conservatorium Tilburg, Koordirectie conservatorium Tilburg (niet voltooid); 3 jarige CVT docentenopleiding in Kopenhagen

Afgestudeerd: Conservatorium: 1994; CVT autorisatie: 2009

Bij wie gestudeerd: Afgestudeerd bij Hans Smout & Marius Altena, eveneens gestudeerd bij Meta Bourgonjen en Bernard Kruijsen; CVT opleiding: o.a. Cathrine Sadolin; Koordirectie bij Cees Rotteveel

de 1-jarige opleiding om vervolgens door te stromen naar de 3-jarige docentenopleiding in Kopenhagen. Het is met geen pen te beschrijven wat deze techniek voor mijn stem en mijn docentschap betekent!!

De derde druk van Sadolin's boek 'Complete Zangtechniek' is door mij geredigeerd. In de eerste editie van de derde druk alleen de updates t.o.v. eerdere uitgaven, voor de recent uitgekomen tweede editie heb ik het hele boek samen met Ireen Niessen en Cathrine Sadolin opnieuw onder handen genomen. Collegiaal contact met:

Veel collegae zangdocenten in de regio en ver daarbuiten, dirigenten en een (inter)nationaal netwerk van CVT docenten.

Over de NVZ:

Het lijkt niet te mogen lukken om naar bijeenkomsten te komen. Iedere keer staat er een activiteit in mijn agenda op de dagen dat er een ledenbijeenkomst is. En dat terwijl ik de onderwerpen altijd boeiend en heel divers vind! Ook van het bulletin trouwens. Hulde aan de mensen die hier veel werk voor verrichten!! Inhoudelijk geen commentaar, maar zou de lay-out wellicht wat professioneler kunnen?

Tot slot:

Van een scheurkalender hangt er hier al jaren de volgende uitspraak in mijn leskamer:

"Ik leer mensen niet om te zingen, ik leer ze om te dŭrven zingen."

Nog altijd een inspirerende spreuk!!

Als zangdocent ben ik nu verbonden aan de Roosevelt Academy in Middelburg, een Engelstalig University College en aan de Zeeuwse muziekschool waarvoor ik op 4 locaties werk: Goes, Middelburg, Zierikzee en Vlissingen. Bij elkaar bijna 100 leerlingen. Regelmatig treed ik solistisch op: recitals met mijn vaste begeleider of (oratorium) concerten. Onlangs een bijzondere liederencyclus in première gebracht: 'Een koud bad, 24 liederen onder water'. Teksten van Peter Swanborn op muziek gezet door Christian Blaha met strijkkwartet als begeleiding. Daarnaast dirigeer ik het koor lichte muziek A58 dat in 2007/2008 kampioen is geworden in de categorie groot koor lichte muziek. Je kunt me regelmatig vinden achter een jurytafel bij korencompetities. Ook coach ik veel koren en dirigenten in zowel het lichte als klassieke genre. Verder geef ik workshops over 'koorpresentatie' en 'interpretatie'.

Beroepsmatig kwam er een grote ommezwaaai in 2005 toen ik met Cathrine Sadolin in contact kwam. Na het volgen van een masterclass heb ik mezelf ingeschreven voor

Professioneel zingen voor iedereen

Alles over pop- en jazz-zangtechniek, studeren, optredens en audities

geschreven door Ineke van Doorn

Menig zangdocent voelt wel eens de aanvechting om een boek te schrijven. Veel zangdocenten ontwikkelen in de loop der tijd een eigen (doceer)stijl, vinden uit wat werkt bij studenten en wat niet, en wat de moeite waard is om op te schrijven. Waar het bij de meesten bij een aanvechting blijft, heeft Ineke van Doorn wel de daad bij het woord gevoegd. Het resultaat is een meer dan 400 bladzijden tellend 'missaal' waarin bijna geen enkel onderwerp met betrekking tot zingen niet aan bod komt. Het boek is rijkelijk geïllustreerd en voorzien van zelfgemaakte foto's waarmee dit boek de aantrekkelijke uitstraling heeft gekregen van bijvoorbeeld een kookboek.

Alles wat de pop en jazz zanger wil weten

Dit boek richt zich voornamelijk op de praktische kant van het zingen en is bedoeld voor beginnende pop en jazz zangers, zangers met meer ervaring en verder voor iedereen die meer over zingen wil weten. Over diverse onderwerpen met betrekking tot zingen zijn vele boeken geschreven, denk aan techniek, een specifieke methode, ademhaling of interpretatie. Maar als het gaat om praktische zaken als podiumpresentatie, zingen in een band, microfoontechniek, een stuk instuderen en het doen van een soundcheck, is geschreven informatie vaak moeilijk te vinden. In 'Professioneel zingen voor iedereen' worden al deze onderwerpen op een grondige wijze beschreven en met voorbeelden, tips en oefeningen aangevuld. Ineke streeft niet na een complete of nieuwe methode op te tekenen: "nieuw zijn [echter wel, red.] de inzichten die ik gedurende mijn hele carrière heb opgedaan: dit boek vormt een synthese van 25 jaar door mij opgedane kennis en ervaring."

'Professioneel zingen voor iedereen' bestaat uit 10 delen die zijn opgedeeld in hoofdstukken. In totaal zijn er 43 hoofdstukken. Het boek volledig samenvatten is een bijna onmogelijke opgave. Ik licht daarom een paar onderwerpen uit.

Vocale identiteit

De eerste 3 delen gaan over 'Je eigen stem', 'ademhaling' en 'zangtechniek'. Het deel 'Je eigen stem' gaat over de ontdekkingstocht naar vocale identiteit, wat dat precies is, wat je kunt doen om je eigen geluid te vinden en

wat je kunt doen om het te veranderen. In dit deel komen vele aspecten als 'sound', houding, het verband tussen stem, lichaam en geest, en expressie aan bod. Steeds worden de helder uitgelegde oefeningen gekoppeld aan het zingen. Bijvoorbeeld oefeningen die met behulp van beweging, spanning van de keel afleiden, bijvoorbeeld stampen, vuisten op de piano slaan (tijdens het zingen) of door de knieën gaan bij hoge passages. Voor menig zangdocent kunnen dat herkenbare oefeningen zijn, voor een beginnend zanger of zangdocent zeer praktisch uitvoerbaar.

Ademhaling

Over ademhaling en ademsteun is veel geschreven en dit onderwerp biedt nog altijd stof voor veel discussie. Die discussie gaat er veelal om wat ademsteun precies is en of ademtechnieken wel noodzakelijk zijn en bevorderlijk voor vrij zingen. In boeken wordt

het soms (ingewikkeld) beschreven, in sommige methodieken wordt het zelfs helemaal vermeden. Ineke vermijdt dit onderwerp niet. Ze wijdt er twee hoofdstukken aan waarin ze uitgebreid ingaat op dit onderwerp en vele oefeningen geeft. Deze zijn steeds opgebouwd in 4 fases: 1. het observeren van de adem, 2. ademcontrole: laag in- en uitademen, 3. adem en stem koppelen en 4. van spreken naar zingen: ademsteun.

Techniek

70 bladzijden worden besteed aan alle aspecten die horen bij zangtechniek en vele oefeningen. Hierbij is zij heel helder over het belang van techniek: "technische vaardigheden dienen zo veel mogelijk ontwikkeld te worden binnen een artistieke context, dus steeds rekening houden met "hoe je iets zingt, koppelen aan wat je zingt". Op het gebied van fysiologie en anatomie geeft ze precies genoeg relevante informatie die nodig is om te begrijpen hoe het vocale instrument werkt en om er een duidelijke voorstelling van te maken. Verder ben ik in dit deel aangenaam verrast door een nuchterheid met betrekking tot 'sound'. Je kan je sound beïnvloeden, d.m.v. aanpassing van het aanzetstuk. Maar er zijn grenzen, want je sound is grotendeels afhankelijk van de bouw van je strottenhoofd en de stemweg. Dit in tegenstelling tot sommige populaire zangmethodieken die stellen dat je kunt klinken hoe je maar wilt. Populaire onderdelen als belten, twang, zingen met veel 'power' en zelfs grunten mogen dan het ideaal zijn van vele zangers en voor het publiek spannend en emotioneel, voor veel zangers is dit

volg op bladzijde 19

Notulen Algemene Ledenvergadering NVZ

21 maart 2009

De ALV werd gehouden in Parnassos te Utrecht om 14.00 uur.

Na de ALV was er een lezing van Marieke Sniijders met als titel 'De geschiedenis van de Zangtechniek'.

Aanwezige bestuursleden: Elena Vink, Roland Hangelbroek, Cora Peeters, Irma ten Brinke en Diane Hidding.

Afwezig met bericht: Lieve Geuens en Greet Woltjes.

(eerste deel van de notulen opgemaakt door Diane Hidding:)

1 – 2.

Elena opent de vergadering en legt de agenda voor.

3.

Er is goed bericht van het Leonardo Instituut, ons wordt een subsidie toegekend voor EVTA evenementen voor 17 mobiliteiten.

Inkomende post: een brief van een lid dat het betreurt dat het tijdstip van de ALV in de passietijd valt. Of hier in de toekomst rekening mee gehouden zou kunnen worden.

Uitgaande post: het NVZ bestuur heeft in een brief naar de VPRO gereageerd op de documentaire 'Het uur van de wolf' over de familie Pondman. De brief is deze week geplaatst in de VPRO gids.

4.

De notulen van de vorige ALV worden goedgekeurd.

5.

Elena leest het jaarverslag 2008 voor.

6a.

Roland doet verslag van het financiële jaar (bij acclamatie aangenomen)

6b.

Ruth Carasso doet verslag van de kascommissie, dit heeft ze dit jaar met Petra Peters gedaan (bij acclamatie).

6c.

De kascommissie zal volgend jaar bestaan uit Petra Peters en Kathinka Minzinga (bij acclamatie).

6d.

Roland vertelt over de begroting voor 2009. Er zullen extra kosten gemaakt worden voor de PR. Er is een opmerking over de kostenpost van de website. Diane geeft hierover uitleg. Er is een vraag over of wij als ver-

eniging subsidie krijgen. Antwoord is: nee. Er is kritiek van Kathinka Minzinga over de uitgavenpost publiciteit. Margreet Witsen Elias vraagt over er geadverteerd kan worden in bladen (Zing, Volkskrant), hier wordt vervolgens over gediscussieerd met alle aanwezigen.

Bij acclamatie wordt de begroting aangenomen.

7.

Cora doet verslag van het Bulletin.

8a.

Irma Ten Brinke wordt décharge verleend als secretaris van de NVZ.

8b.

Voordracht van Coosje van Ramselaar als nieuwe secretaris. De voordracht wordt bij acclamatie aangenomen.

(tweede deel van de notulen - door Coosje van Ramselaar:)

- Voordracht en aanname van Petronella Palm als bestuurslid van de vereniging. Zij zal de ledenadministratie gaan beheren en als vertegenwoordiger naar de EVTA gaan optreden.

- Vanuit de leden komt de vraag of het mischien handig is weer een vice-voorzitter te benoemen. Dit wordt een agendapunt in de volgende bestuursvergadering.

Het bestuur had alle aanwezigen een enquêteformulier uitgereikt. Naar aanleiding daarvan vond de volgende discussie plaats:

- Er zal getracht worden de ALV eerder in het jaar plaats te laten vinden. Dit om uitvoerende zangers gelegenheid te geven het hoofd boven water te houden tijdens de drukke passietijd, en zo ook tot een betere verdeling te komen van de NVZ activiteiten.

- Voorstel: een symposium te organiseren

waarin verschillende methodieken worden besproken.

- Men is erg te spreken over de inhoud van het Bulletin. Er komt de suggestie naar voren om ook meer aandacht te schenken aan interpretatie.

- Over de balans 'lichte' en klassieke muziek tijdens de bijeenkomsten is men over het algemeen tevreden. Ineke van Doorn oppert de naam 'lichte muziek' te vervangen door Pop, Jazz & Musical zoals op internationaal niveau gebruikelijk is.

- De vraag over suggesties en opmerkingen over de site is blijven liggen.

- Onderwerpsuggesties voor workshop/symposium:

1) Het hierboven genoemde vergelijken van verschillende methodieken. Hoe bied je een gezonde basistechniek aan zonder te vroeg een leerling in 'lichte' of klassieke richting te sturen? Benadrukt wordt dat er toch wel degelijk een heel groot verschil is tussen het stemgebruik en klankideaal van deze richtingen!

2) Aandacht voor de zangstudent met een laag niveau.

3) Werken met 3 docenten en 1 student.

4) Aandacht voor de MBO muziek(zang) opleidingen die momenteel als paddenstoelen uit de grond springen.

Einde vergadering.

Opgetekend door Diane Hidding (deel 1) en Coosje van Ramselaar (deel 2).

Financieel verslag 2008 & Begroting 2009

Balans NVZ per 31-12-08

	debet	credit
Kas	€ 21	
Kapitaalrekening	€ 33.093	
Girorekening	€ 605	
Voorschot EVTA/Leonardo		€ 13.600
Crediteuren		€ 1.134
Reserves		€ 18.985
	€ 33.719	€ 33.719

	2008	2008	2009
	Begroot	Werkelijk	Begroot B
Contributies	11.935	11.350	11.000
Rente	300	208	250
<i>subtotaal</i>	<i>12.235</i>	<i>11.558</i>	<i>11.250</i>
Bulletin/ ledenlijst	6.250	6.190	6.250
Algemene en bestuurskosten	1.400	1.468	1.800
Kosten EVTA	1.100	580	580
Jaarvergadering/ Symposia	5.500	4.654	5.000
Website	2.200	1.488	2.000
Publiciteit			2.000
<i>Totaal lasten</i>	<i>16.450</i>	<i>14.380</i>	<i>17.630</i>
Exploitatiesaldo	-4.215	-2.822	-6.380

vervolg van bladzijde 17

gewoon niet haalbaar. Ineke geeft bij al deze onderdelen heldere uitleg en praktische oefeningen om je hierin te ontwikkelen.

Deel 4, 5, 6 en 7

Deze delen gaan onder andere over stijlen, repertoire, studeren, muziektheorie en improvisatie. Hierin komt Ineke met veel tips, adviezen en oefeningen over hoe je als zanger jezelf kunt ontwikkelen, hoe je tot een eigen stijl kunt komen en zelfstandiger als musicus kunt worden.

Deel 4 is geheel gewijd aan studeren. Interessant vind ik het hoofdstuk over hoe je een stuk instudeert. Ze onderscheidt hierbij 3 fases: 1. Instuderen (melodie, ritme en tekst), 2. Onderzoeken (groove, tempo, dynamiek, vorm), en 3. Interpreteren. Ineke is bij de behandeling van dit onderwerp grondig en consciëntieus te werk gegaan en er komt een

veelheid aan onderwerpen aan bod. Deze hebben veelal te maken met het ambacht maar ze benadrukt tijdens de uitvoering van een stuk juist het denken zo veel mogelijk los te laten en ruimte te geven aan je muzikale 'intuïtie'. Deze balans tussen ambacht en intuïtie is door het hele boek te vinden in relatie tot vele onderwerpen.

Deel 8, 9 en 10

Hierin staat de praktijk centraal en kan de zanger veel vinden over bijvoorbeeld versterkt zingen, versterking (P.A, effecten, mengpaneel etc.) zingen in een band, zingen in koren, achtergrondkoortjes, optreden, presentatie, audities doen en werken in de studio. De vele onderwerpen, tips en adviezen worden met persoonlijke ervaringen van Ineke aangevuld, waardoor het blijft boeien. Ze besluit het boek met een deel over conditie en stembelasting waar goede tips in staan om je stemconditie op peil te houden.

Door haar toegankelijke manier van schrijven en persoonlijke toon is het een aanrader om dit boek van voor tot achter te lezen. Maar voor de meeste zangers zal het bij uitstek geschikt zijn om te gebruiken voor onderwerpen die op dat moment voor hem of haar relevant zijn. Het boek levert een schat aan informatie en zal voor menig vocalist een praktisch handboek zijn. Het lezen van dit boek zal bovendien bijdragen aan muzikale zelfstandigheid en autonomie, of op z'n minst de zanger uitnodigen daar aan te werken.

Ineke heeft met het schrijven van dit boek een bewonderenswaardige prestatie geleverd en ik durf met zekerheid te zeggen dat dit het eerste Nederlandstalige zangboek voor pop en jazz zangers is dat zo compleet is!

'Professioneel zingen voor iedereen' verschijnt half juli bij Uitgeverij SUM;

(isbn 9789 0494 00354), 39,95 euro.

EVTA Vocal Pedagogyweek in Stockholm (1)

door Anja Kwakkestein

In april jl. vond in Stockholm de EVTA Vocal Pedagogyweek plaats. Ik was door het bestuur van de NVZ uitgenodigd om de NVZ hierbij te vertegenwoordigen (met dank aan de Leonardo da Vinci-subsidie!) Omdat het lastig is een samenvatting te schrijven van een week die overladen was met zo veel leerzame workshops en lezingen, beperk ik me tot die programma-onderdelen waar ik zelf als mens/pedagoog veel van heb geleerd!

Collega's onder elkaar

In de eerste plaats was dat natuurlijk de vakinhoudelijke uitwisseling met onze collega stemdocenten uit Europa. In alle landen, behalve Spanje, is men gelukkig bezig met stemwetenschappelijk onderzoek. Het werd duidelijk dat een terminologische overeenstemming helaas nog lang niet bereikt is.... Bijzonder leuk en leerzaam was het om zanglessen in het Zweeds, Spaans, Duits, Frans, Deens etc. bij te wonen. Over deze lessen, die wij zelf moesten geven, werd vervolgens gediscussieerd. De relatie tussen teacher/student werd geanalyseerd, er werden door middel van een rollenspel strategieën geoefend om beter te leren omgaan met nieuwe en onverwachte situaties tijdens de les. Het laatste onderdeel was "The student as partner". De docente, Norma Enns, heeft deze workshops zeer goed geleid, iedereen werd ondersteund, niemand werd beoordeeld of veroordeeld. Er heerste een prettige sfeer waarin iedereen zich vrij voelde om te zijn wie hij was. Grappig was dat het niet uitmaakte in welke taal onderricht gegeven werd, blijktbaar is onze zangpedagogentaal universeel...

Masterclasses en lectures

In de tweede plaats heb ik erg genoten van de masterclasses en lectures die gegeven werden. Een masterclass werd gegeven door Hakan Hagegard, bekend van de beroemde Zauberflöte verfilming van Ingmar Bergman, waarin hij de rol van Papageno vertolkte. Hij was natuurlijk ouder geworden, maar zijn sprankelende ogen heeft hij gelukkig behouden, evenals zijn prachtige stem. Mijn leerling, Willeke Heijstee, wilde in deze masterclass graag een musicalsong zingen. De organisatie dacht echter dat hij daar misschien niet zo geïnteresseerd in zou zijn, maar het tegendeel bleek het geval! Hij had zelf de première van deze musical gezongen en daarom vond hij het heel leuk om met haar hieraan te werken. In zijn lessen

werkte hij niet zozeer technisch, maar zijn muzikale adviezen hadden bij alle deelnemers wel meteen een zangtechnische verbetering tot gevolg. Heel veel tips gaf hij over hoe je je publiek meer aan jezelf, als zanger, kunt binden. Hoe houd je de aandacht van je toehoorders vast?

Straal uit: "It is great to have you here!" Focus je niet op de plek boven het publiek tijdens het zingen, want dan gaan ze na 3 liederen achterom kijken. In plaats daarvan moet je de mensen aankijken met een blik in de ogen: "Have you ever thought about that?" Bevestig dat je iedereen ziet en dat iedereen welkom is. "If you want to hear a story, come to me!" Neem daarbij niet alle verantwoording op je eigen schouders, het publiek heeft ook een eigen verantwoording.

Ook heeft hij veel gesproken over afstand/nabijheid met betrekking tot de emoties. Je kunt je als zanger niet te veel permitteren wat betreft het inleven in je rol, je moet wel kunnen blijven zingen. Soms kan het helpen om even 'buiten jezelf te gaan staan' tijdens de uitvoering of tijdens het repeteren. Dit kan helpen om de juiste afstand te bepalen. Verder zei hij nog tegen een jongen die ongelofelijk stond te pushen tijdens het zingen: "I don't like singers, I like performers! You sing too much!"

Een andere docente, Gunnel Bergstrom, gespecialiseerd in tekstbehandeling voor zangers, gaf een lecture over het bijzondere boek dat zij geschreven heeft: "In search of meaning in opera". We hebben allemaal haar boek cadeau gekregen en het is zeer de moeite waard! In haar masterclass wist zij door middel van haar tekstinterpretatietechnieken veel te verbeteren aan de expressie van de studenten. "When we understand the words, the emotions present themselves and the score is communicated as "thoughts in action". Het boek is bij haar persoonlijk te bestellen: gunnelbergstrom@yahoo.se

Ook de lessen in het Zweedse liedrepertoire, gegeven door Jacqueline Deiman, waren erg leuk. Het voelt heel bijzonder om de Zweedse taal te proeven, wat veel verschillende eu klanken bestaan er! Gelukkig konden we als zangdocent ook nog even onze eigen zangstem inzetten (helaas pas op de laatste dag) in een paar erg leuke koorbewerkingen van Zweedse volksmuziek.

De lecture van Elisabeth Bengston-Opitz was bijzonder interessant. Zij heeft een boek geschreven, "Anti-aging für die Stimme", en geeft in Duitsland regelmatig cursussen aan docenten die les willen geven met haar methode. Het gaat erom de ouder wordende stem te behoeden voor verder verval door het beoefenen van de talrijke oefeningen die uitgebreid beschreven staan in haar boek (te bestellen via bengston-opitz@t-online.de). Misschien is het een goed idee haar een keer via de NVZ uit te nodigen voor een lezing en een korte cursus?

Organisatie van lespraktijk

In de derde plaats heb ik veel geleerd over het nog beter organiseren van mijn lespraktijk. Onder leiding van Norma Enns werd er een discussiegroepje gevormd.

Aan bod kwamen onderwerpen als:

- Waarom geef ik les, wat is mijn motivatie?
- Sommige studenten zuigen energie. Hoe zit het met de uitwisseling en dynamiek van de energie tijdens de lessen.
- Hoe is mijn docentenprofiel?
- Welke rol speel ik in het leven van mijn studenten?
- Hoe kun je, op een voor de student niet kwetsende manier, zeggen dat je hem of haar geen les meer wilt geven?

Ik ga nu alleen even kort in op het laatste onderwerp. Oplossingen zouden kunnen zijn:
- Belangrijk is het om een netwerk van zangdocenten in jouw omgeving te organiseren. Iedereen moet van elkaar weten wat de

sterke kanten zijn van de collegae. Wat is je profiel. Je kunt dan gericht doorverwijzen wanneer een leerling bij jou, om wat voor reden dan ook, uitgeleerd is.

- Spreek in het begin een proeftijd af.
- Las een pauze in.
- Leg uit dat je lessen niet meer effectief zijn en dat de leerling een leraar nodig heeft met een ander profiel.
- Vraag hoe belangrijk de lessen voor de leerling zijn.
- Als het alleen om de persoonlijke aandacht gaat kun je aanbieden om af en toe eens koffie te gaan drinken samen en met de lessen te stoppen.

Er valt natuurlijk nog veel en veel meer te vertellen over de EVTA week, maar nog leuker is het om volgend jaar zelf te gaan, samen met een student. De bijeenkomst vindt dan plaats in Engeland.

Ik vind deze zangpedagogie week een uitstekend initiatief en ben zeker van plan om in 2010 naar Engeland te gaan voor de volgende EVTA happening.

PEVOC in het volgende Bulletin

Van 26 t/m 29 augustus vindt de Pan European Voice Conference (PEVOC8) plaats in Desden, Duitsland. Het onderwerp van de conferentie is 'The professional voice in communication today – towards the integration of science and voice education' (www.pevoc8.de).

In het volgende Bulletin zouden wij hier graag verslag van doen. Wie van onze leden gaat naar deze conferentie en zou hierover een verslag willen schrijven? redactie@zangpedagogen.nl

EVTA Vocal Pedagogyweek in Stockholm (2)

door Gelske van der Duim

Gelske van der Duim is student zang aan de Schumann Akademie (5e jaars) en ook zij ging mee op uitnodiging van de NVZ (dankzij de Leonardo da Vinci subsidie), als student van Diane Hidding, in het kader van de EVPW.

Dag 1: maandagavond

De openingsavond, iedere student stelt zichzelf en zijn/haar docent voor en zingt een zelfgekozen stuk. De volgorde wordt bepaald door het lot en dat bepaalt ook de sfeer: ongedwongen.

Dag 2: dinsdag

Na een verfrissende ochtendgymnastiek ("rol over de grond en laat de grond je lichaam masseren") waarbij we aan het eind een stuk van een choreografe leren, smaakt het ontbijt goed. Daarna gauw inzingen en als duo docent/student aantreden bij een van de drie hoofddocenten van deze week voor de ochtendsessie. Wij gaan vandaag naar Elisabeth Bengtson-Opitz. Zij geeft eerst een kort college over het bouwen aan de 3 onderdelen van je instrument als zanger en over de uitdaging voor de zanger: het vinden van je eigen persoonlijke geluid, die stukken vinden die goed bij jou stem passen. Elke student mag een stuk zingen en ontvangt daarna aanwijzingen van zowel de hoofddocent als van de overige aanwezige docenten, die worden uitgenodigd om met een student (niet hun eigen student) te werken.

Na de lunch begint het middagprogramma. Eerst is er een inleiding door een docent van de Zweedse vereniging van zangpedagogen over het Zweedse lied waar voornamelijk de uitspraak aan bod komt.

Daarna is er voor studenten de mogelijkheid om individueel les te krijgen van een hoofddocent naar keuze – uiteraard zijn er meer gegadigden dan plekken... Gelukkig besluiten ze om nog een hoofddocent toe te voegen zodat er wat meer plekken te vergeven zijn. Deze lessen zijn vrij toegankelijk voor belangstellenden. Ik krijg les van Norma Ens, die bij mij de nadruk legt op de articulatie van het Duits (méér medeklinkers!) en het ademen op de goede plekken: trek bogen zodat je weet hoe lang de frase is en adem

die ook 'droog'.

Daarnaast geven de docenten van de Zweedse vereniging van zangpedagogen ook les in de diverse Zweedse liederen – waarvan alle studenten minimaal 1 hebben ingestudeerd.

Na het diner is de avond vrij voor zelfstudie van de studenten, de docenten hebben een vergadering.

Dag 3: woensdag

De ochtendgymnastiek is 15 minuten ingekort en het ochtendprogramma in groepen gaat een half uur eerder van start zodat er wat meer tijd is om alle studenten aan bod te laten komen. Vandaag volgen wij de lessen van Claudia Philips, die de lichte muziek voor haar rekening neemt. We gaan improviseren op een bluesschema, dat we eerst moeten analyseren. Erg leuk, voor de meesten (ook de docenten mochten dit keer hun kunnen uitproberen) is het ook meteen de eerste keer dat ze met een microfoon zingen. Een ware uitdaging dus! 's Middags zijn er de eerste helft van de middag lessen te volgen bij de hoofddocenten, de tweede helft van de middag en avond gaan we op excursie om toch wat van Stockholm te zien!

Dag 4: donderdag

Voordat we in groepen uit elkaar gaan, beginnen we plenair omdat er een groter aantal leraren en ruimtes beschikbaar zal zijn die middag en de organisatie daarvan wat strakker gepland wordt. Dan gaan we naar Norma Ens, die vanochtend elke student les laat geven aan zijn/haar docent. Er wordt gekeken naar wat de student blijktbaar een prettige lesindeling vindt en de interactie tussen docent en student. Leerzaam en zo nu en dan hilarisch.

's Middags is er een college van Gunnel Bergström, die een dissertatie heeft geschreven over het verband tussen woorden en muziek en de kunst van het overtuigen. Hierbij betreft ze ook het lichaam: het gaat

om de integratie van gedachte en adem, dan vindt de stem zijn energie en kost het geen moeite meer. We communiceren geen emoties, maar gedachten die beginnen bij een emotie en door de emotie een lading krijgen. Zo beschouwd wordt de muzikale lijn omgezet in gedachten die je in actie ziet. Na haar college is er gelegenheid om met haar te werken aan een stuk, waarbij ze zowel met het lichaam werkt (laat de muziek in je lichaam 'zakken') als aan de bladmuziek: welk woord krijgt van de componist de meeste noten – wat betekent dat.

's Avonds is er dan nog de gelegenheid om individueel te werken met een docent naar keuze – mits hij/zij tijd heeft. De dag wordt afgesloten met een vergadering voor de docenten en zelfstudietijd voor de studenten.

Dag 5: vrijdag

De vaste groepsindeling is losgelaten, je kunt kiezen met welke hoofddocent je nog een keer wilt werken. Wij gaan naar Elisabeth Bengtson-Opitz.

's Middags geeft de beroemde Zweedse bariton Håkan Hagegård een masterclass aan een zestal studenten, waanzinnig interessant om mee te maken! Hij schenkt aandacht aan de indeling van het podium, waar je staat ten opzichte van de vleugel, aan je houding (niet van je ene been naar je andere heen en weer wiegen, dat brengt het lijf in verwarring) en uitstraling op het podium, zangtechnische aspecten (de f zeg je met alleen je onderlip, je maakt de medeklinker aan het begin van het woord langer) en natuurlijk interpretatie.

Hoe houd je de aandacht van het publiek vast (door wat meer achter over te leunen, laat het publiek naar jou toe komen). Vermijd de meest voor de hand liggende interpretatie en gebruik het publiek, dat willen ze, kijk ze aan en betrek ze in het verhaal. Je moet aan het publiek vertellen waar het verhaal zich afspeelt, en weghalen wat jou daarbij in de weg zit (spanning, houding, gedachten die niet kloppen). Het publiek hoort niet wat ze niet ook kunnen zien: dus je hebt een gedachte, je kijkt naar de ontvanger, je draait je naar degene toe en dan zing je pas. Beweging gaat voor het zingen uit.

's Avonds is er een inleiding door Iwa Sören-

sen, docent aan Uppsala University over de ontwikkeling van het Zweedse lied met geluidsvoorbeelden. Een aantal Zweedse componisten hebben hun liederen zelf voorzien van vertalingen in bijv. het Duits.

Dag 6: zaterdag

's Ochtends is er een inleiding door Elisabeth Bengtson – Opitz over de ouder wordende stem, waar ze een boek over geschreven heeft: Anti –aging für die Stimme. Bij het ouder worden krijgt de stem te maken met een lichaam dat niet meer doet wat het altijd deed. De spieren hebben vaak niet meer de goede spanning, slijmvlieszaken drogen uit, de longcapaciteit wordt elk jaar minder. Gelukkig is er veel aan te doen: het belangrijkste is een extreem gezonde manier van ademen, dus als docent moet je heel precies de anatomie van de stem kennen. De elasticiteit van de buikspieren train je minimaal 15 minuten in de les en je geeft aan je oudere studenten huiswerk mee dat je precies opschrijft: deze oefening, zolang, zo vaak per dag. Dezelfde oefeningen heel vaak herhalen en steeds corrigeren als het niet helemaal goed gaat: dit kun je beter, probeer het nog eens.

Daarna oefenen we met de hele groep een tweetal Zweedse koorstukken (volksliedjes) voor het concert van die avond.

's Middags is er de generale repetitie en 's avonds het eindconcert. Een mooie afsluiting van een geweldige week!

Freiburg, Zwitserland

Festival du Lied, 1 t/m 5 juli 2009
www.festivaldulied.ch

Rotterdam

NorthSea Jazz Festival: vrijdag 10 juli t/m zondag 12 juli. De 34ste editie van het grootste indoor jazzfestival ter wereld.
www.northseajazz.com

Amsterdam

Kunstfactor Live! - festival amateurkunst 24-26 september 2009
De eerste editie van Kunstfactor Live! vindt plaats van woensdag 24 t/m zaterdag 26 september 2009 in Amsterdam. Centraal in dit festival staan nieuwe artistieke ontwikkelingen in de amateurkunst. Vanuit het thema 'Ontmoeten en Verbinden' wordt een gevarieerd programma samengesteld met parades, voorstellingen, presentaties, performances, viewings, voordrachten en exposities.

Utrecht

Van 17 t/m 26 juli beheert EUROPA CANTAT de stad Utrecht.
Het internationale festival voor amateur zangers vindt 1 keer in de 3 jaar plaats. Tijdens het festival kunnen individuele zangers, koorzangers en ensemble zangers meedoen aan uitdagende en inspirerende ateliers, andere zangers uit het buitenland ontmoeten en genieten van samen zingen onder leiding van bekende dirigenten.
www.europacantatutrecht.nl/home.php?l=nederlands

Dublin, Ierland

Van 1 t/m 8 augustus 2009 Summer School van de Irish Vocal Masterclasses: van operascenes tot cabaret.
www.irishvocalmasterclasses.com/

Amsterdam

Het klassieke muziekseizoen 2009/2010 wordt op 15 augustus door het Grachtenfestival geopend met 'Svadebka! De Dorpsbruiloft', een muziektheaterproductie gebaseerd op de nooit eerder voltooide versie van Stravinsky's Les Noces uit 1919.
www.grachtenfestival.nl/gf/2009/index.vm?mainpage=home

vervolg op pagina 24

Smoelenhoek

Vraagt u zich ook wel eens af, wanneer u een naam hoort of ziet staan: 'wie is dat ook alweer?' of: 'kén ik die eigenlijk?'. Deze portretgalerij van de bestuursleden en de redactieleden van de NVZ zal u daarbij helpen.

Elena Vink

Coosje van Ramselaar

Ronald Hangelbroek

Petronella Palm

Cora Peeters

Diane Hidding

Lieve Geuens

Jolande Geven

Margreet Witsen Elias

Ineke van Doorn

Samenstelling van het bestuur:

voorzitter
Elena Vink
voorzitter@zangpedagogen.nl
secretaris
Coosje van Ramselaar
secretaris@zangpedagogen.nl
penningmeester
Roland Hangelbroek
penningmeester@zangpedagogen.nl
lid/ledenadministratie/EVTA
Petronella Palm
ledenadministratie@zangpedagogen.nl
lid/Bulletin
Cora Peeters
peeters@chello.nl
lid/website
Diane Hidding
info@dianehidding.nl
lid
Lieve Geuens
Lievegeuens@planet.nl

ereleden

Cora Canne Meijer
Margreet Witsen Elias
Ank Reinders
Maria Rondèl
Kay Jensma

Samenstelling van de redactie:

Cora Peeters, José Lieshout (eindred.),
Ineke van Doorn, Margreet Witsen Elias,
Jolande Geven
redactie@zangpedagogen.nl
drukkerij
Multicopy Apeldoorn
vormgeving Bulletin
Bi©e (Trix van Vugt), Utrecht

welkom / wijzigingen

Als nieuwe leden heten wij welkom

Y.W.M. Couweleers
Engelseplein 5
8913 EA Leeuwarden
058-2991822
yolben@yahoo.com

Natasja den Toom
Jansveld 45615
3512 BE Utrecht
natasjadentoom@hotmail.nl

Gelske van der Duin-de Jager
Kopvoornvijver 1
2492 ML Den Haag
070-3471343
bedrijven@kpnplanet.nl

Petra Reijnders
Johan Frisostraat 45
5491 HW Sint Oedenrode
0413-472286
Reijnders852@kpnmail.nl

Drs. Mariska Wessel
Ederweg 18
6721 JW Bennekom
info@mariskawessel.nl

Wijzigingen en correcties NVZ leden

Debbie Engelsma
p/a Wulfert Floorlaan 14
3972 WH Driebergen

Monique van Meijeren
Duindoorn 17
2923 EB Krimpen a/d IJssel

Isabelle Rombach
Dottenbergstrasse 21
CH- 6043 Adligenswil
Die Schweiz

E-mail wijzigingen:

Loes Bottemanne
loesbottemanne@tiscali.nl

Hester en Marten Hazelaar
hester.hazelaar@gmail.com
marten.hazelaar@gmail.com

Marja Reinders
marjareinders@home.nl

Henny Tonnaer
meeuwstonnaer@hetnet.nl

Margreet Witsen Elias
margreet@witsenelias.nl

vervolg van pagina 22

Dresden, Duitsland

De PAN EUROPEAN VOICE CONFERENCE 2009 vindt plaats in Dresden van 26 t/m 29 augustus 2009.

Onderwerp van de conferentie: 'The professional voice in communication today - towards the integration of science and voice education.'

www.pevoc8.de/welcome/home.html

's-Hertogenbosch

INTERNATIONAAL VOCALISTEN CONCOURS 2009

Op 18, 19 en 20 september 2009 zijn de nationale voorronden voor Nederlandse vocalisten en in Nederland gevestigde of nog studerende buitenlandse zangers.

Op 25 en 26 september worden er masterclasses gegeven door Nelly Miricioiu.

Het presentatieconcert is op 4 oktober 2009.

www.ivc.nu

Utrecht

In oktober 2009 start in Utrecht de specialisatieopleiding Dirigent Licht Vocaal (DLV), een opleiding voor dirigenten die zich willen specialiseren in de lichte vocale muziek onder leiding van de beste docenten. De opleiding is geschikt voor dirigenten die ruime ervaring hebben met pop&jazz koren, en voor musici die aan het conservatorium een opleiding volgen of al hebben gevolgd.

Opleiding van BALK i.s.m. Kunstfactor.

www.balknet.nl/Nieuwsberichten/0904info_cursusdlv09.htm

Apeldoorn

Tijdens het 2e BALK Vocallight TOP festival op 31 oktober 2009 in Theater Orpheus zijn Nederlands beste groepen te beluisteren.

Ook deze keer staat inschrijving open voor leden en niet-leden van BALK. Deelname vanuit het buitenland mogelijk.

contributie

De contributie van de Nederlandse Vereniging van Zangpedagogen bedraagt € 45,00 per jaar voor werkende leden en vrienden, en € 25,00 voor studenten. Aanmelding via de website www.zangpedagogen.nl of via de ledenadministratie. Het verenigingsjaar loopt gelijk met het kalenderjaar. Het lidmaatschap wordt aangegaan voor onbepaalde duur; afmeldingen vóór 1 december, uitsluitend schriftelijk bij de ledenadministratie.

kopij

Kopij voor het volgende Bulletin (eind september) moet **uiterlijk 20 september 2009** per email gestuurd zijn naar:

redactie@zangpedagogen.nl.

Foto's ter illustratie (min. 300 dpi) worden op prijs gesteld. Over plaatsing van een ingezonden bijdrage beslist de redactie. De redactie behoudt zich het recht voor bijdragen te corrigeren en/of te redigeren. De NVZ aanvaardt geen aansprakelijkheid voor de inhoud van in het Bulletin geplaatste artikelen.

© 2008 auteursrechten voorbehouden, overname van artikelen slechts met toestemming van het bestuur van de NVZ.

www.balknet.nl/Evenementen/vltf09aan-kondiging3.htm

BIJSCHOLING Hogeschool Utrecht

De volgende cursussen zijn ook voor zangpedagogen:

- Van spreken naar zingen en andersom I

Datum: vrijdag 2 oktober 2009

- Stem en theater IV: Musical

Datum: zaterdag 17 april 2010

Informatie en inschrijven:

www.hu.nl/StudieKiezenProfessionals/Vakgebieden/Paramedische+Studies/Cursussen/CPSlogopedie